د افغانستان جمهوریت

آی خانم.

زمونږ د هیواد یو لرغونی ښار

د اطلاعاتو او کلتور وزارت

عامه اطلاعات

۳

دآی خانم دلرغونی ښار دمعبدیوه منظره ترکیندنو وروسته

عمومی نمبر ــ ۹۰

خصوصی نمبر ــ ۳

پښتو : له (۱) مخ څخه تر (۳۲) مخ پوری

سریزه

ښاغلو لوستونکو !

(دافغانستان جمهوریت) رسالې په رښتیا سره په دغې لړ کې دتیرو خپرونو دبله ایې او ارزښتناکو محتویاتو شاهدی دی.

اوس چه د (ای خانم) دلرغونو آثارو او ابداتو د پس منظر په باره کې دارساله له چاپه وتلی داطلاعاتو او کلتور وزارت هیله من دی چه (دافغانستان جمهوریت) دخپرونو په بله لړ کې دغه تاریخي دریمه خپرونه زموږ دخاورې له ویاړه په ډکه تاریخي یوه برخه باندې لازمه رڼا اچوي او ددغې لړې دمینانو پاملرنه دجمهوري دولت دکلتوري پالیسي دار ښتونودیوې برخې دتطبیق جریان ته واړوي.

آی خانم

دایشیا په زړه کښې یو لرغونی ښار

د «آی خانم» لرغونی ښارچه اوس څه ناڅه په کلیوالی اصطلاح سره د «آی خانم غونډۍ» او د «ماه خانم غونډۍ» په نوم شهرت لري ، د یونانی باختر د خاوري په ورروستني پړاو کښې پروت ؤ ، دغه وخت باختر له زیات نه زیات داکسوس (آمو سیند) سره جوخت غزیدلی او دلو یدیځ لوري څخه خلاص او پرانیتی ؤ.

ختیځی خواته د باختر جغرافیائی وضع د آمو له سیند سره یو ځای ، د شوروی ازبکستان د غرونو تر مینځ راټوله او محدو دیږی. د سیند ښي خواته د بدخشان غرونه چه دهندو کښ یوه سلسله ده ، د افغانستان د خاوری کیڼ پلو ته غزیدلی چه نزدی د سلو کیلو مترو په لیری والی ، په یوه سمه لیکه دغه وخت د سلطنت له مرکز (بلخ) نه وړاندی واقع ؤ.

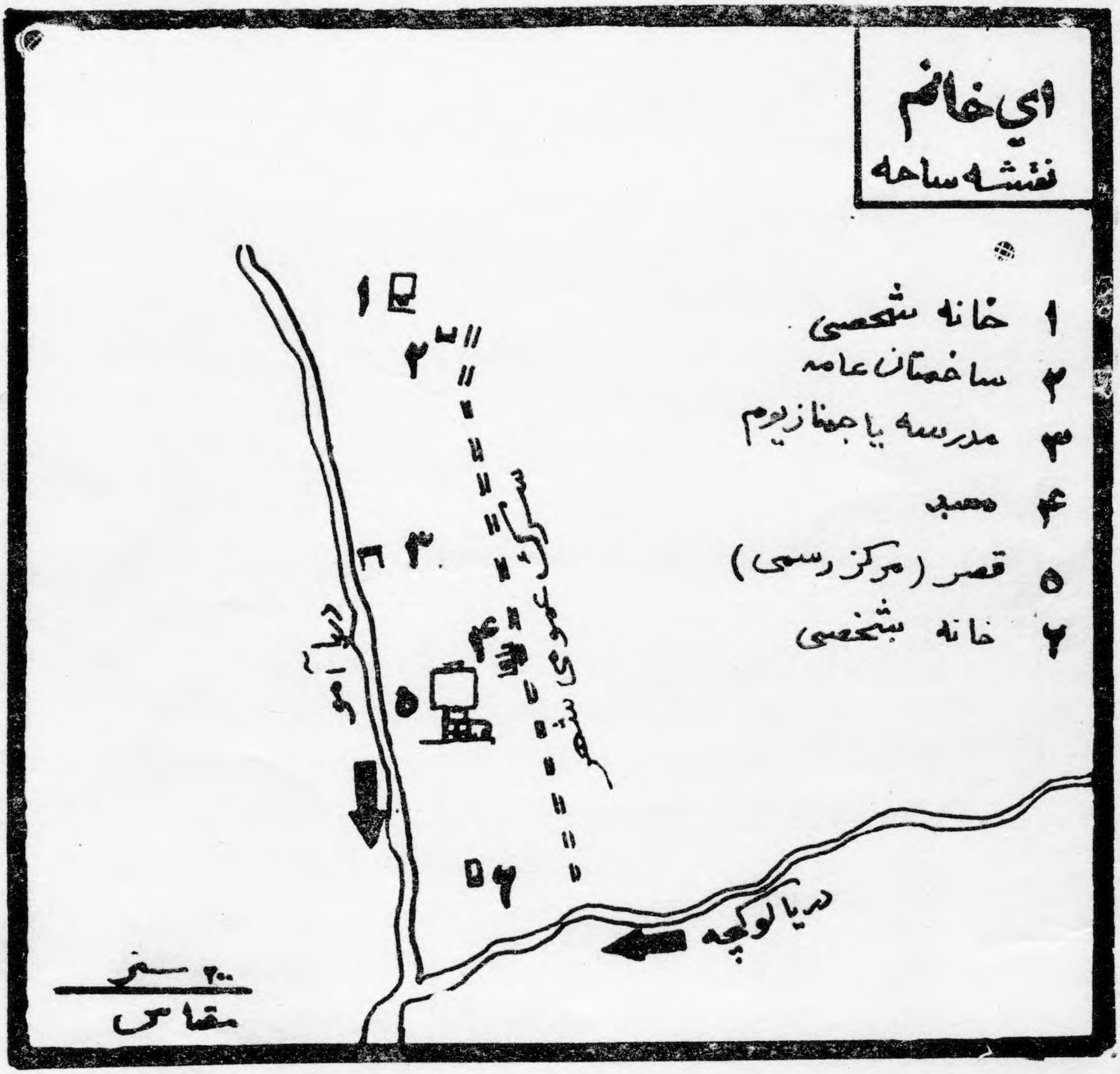
د میلاد نه دری پیړۍ دمخه په مرکزی ایشیا (او سنی افغانستان او نوری گاونډی سیمی) د آمو د مرستیالو سیندونو له غاړو څخه تر اینډو کښ پوری هلینیزم خپلی ریښی «جرړی» داسی خپری کړی چه حتی وروستنی تمدنونه یی تر آغیزی لاندی راوستل او د دغه هنری ممیزات د اسلام تر راتګه پوری پاتی شول. دیونانیانو د دورایشیالکه څرنګه چه په همدغه نامه یادیږی، د سکندر د بریو محصول دی چه د باختر څمکه د دغه تمدن د پالنی ځانګوګنګلی شی.

د سکندر له بریو وروسته:

په دی منطقه کښی یو دول داسی حکومت جوړ شو چه ثقافتی او هنری آغیزی یی په ډیره چټکی سره له ټاکلو بریدونو څخه بهرنیو ملکونو ته خپری شوی *

۱ـ شکل خانم دلرغونی بنسا وجغرافیایی موقعیت!
شکل ۱ـ مو قعیت‌جغرافیا یی‌شهر باستانی ای خانم

۲ـشکل :دآی‌خانم دلرغونی‌ښار نقشه او کروکی !

شکل ۲: نقشه و کروکی‌شهر باستانی آی خانم

د بلخ ښار د ډېر اهمیت‌وړ او پخوا داوسنی مـــزار شریف پا یتخت ؤ چـــه اوس دتجارتی لوئې لاری نه چـــپ پروت دی .

د «آی خانم» ښار ددی په‌خلاف د کومی تجارتی لوئی لاری په سر نـــه‌ؤ پـــرو ت ، ځکه دهند تجارتـــی لاره د لویدیځی خواځخه دبا میان‌نه‌بلخ ته رسیده او د هغه ځا ی نه بلهٔ لاره دکو کچی سیند ، پامیر او په پای کښې چینـــی تر کستان ته تلله .

په هغو پیړ یو کښې چه دتاریخ له مخه دهغو مطالعه او لټه ضروری‌ده ، چندان اهمیت‌ئی نه‌لاره نوهمدغه جغرافیائی خاص مو قعیت ؤ ، چـــه د آ ی‌خانم ښار پخوا یو ستر اومهم ولایتی مر کـــز ؤاو یـــوا ز ی‌تجارت نه بلکه ددغی حاصل خیزی دری له زراعتی پیداوارنه‌چه تقر یباً دلسو کیلو مترو په سور او پنځوسو کیلو مترپه اوږد والی دآمو سیند او د

(*) دمقدونی سکندر دلښکرکشی‌نه‌وروسته ، دځلورمی او دوهمی میلادی پیړیو ترمنځ دافغانستان پـــه قطـــب(شمال) او نورو ګاونډیو برخوکښې همدغه راز دآمو دسیند له څنډو نـــه‌واخله تر ایندوکښ (هندوکښ) پوری هلینیز م داسی ټینګ شوچه دهغه‌جرړی اوریښې داسلام دراتګ اودهغه نه‌په وروسته دورو کښې هم مطالعه‌کیدای شی .

په‌دی منطقه په تیره بیا په‌لویه‌آریانا یعنی د باختر په ځمکو کښې یوړول داسی قوی حکومت جوړشوچه‌ثقافتی او هنری اغیزی ئی په ډیره چټکی سره له ټـــاکلو بریدونو څخه‌بهرنیو ملکونوته خپری شوی . ددغه تمدن وړانګو او پرمختګ دلویدیځی‌خوا دښارونو ډیر خلك ترډیره وخته پـــه‌حیرت او تـــعجب کښې اچـــولـــی‌اودغه خلك دزوموړی ثقافت دهنر د تاثیر لاندی وو . څومره چه د سکندردیرغل او لښکر کښې په‌باب زیات تاریخی شواهد او ګـــواهـــی شته ، هماغومره هغه‌څه چه ددغی‌دوری‌دبریو*

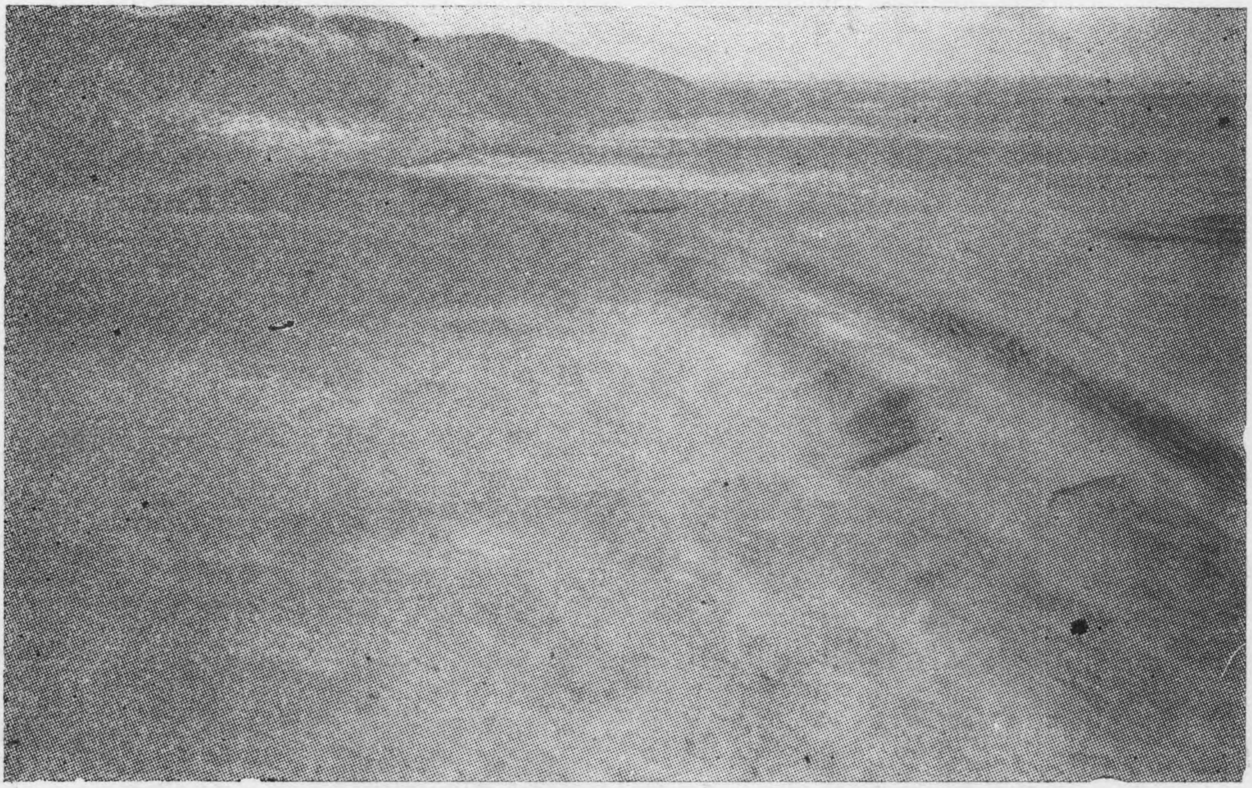
بدخشان دغرونو تر مینځ پرته‌ده په زړه پوری ګټه اخستل کیده. ددی ځمکو دخړ وبو لودپاره یو غټ کانال کیند ل شوی ،د دغه کا نا ل‌نښی او علامی تر اوسه شته‌او دکوکچی له سیند نه یی او به‌اخیستی اوله‌دغو ځمکوڅخه‌ډول ډول حاصلات اخستل کیدل.

هغه میچنی چه د آی خانم‌له کیند نو څخه پیدا شو ی زیاتره ئی دیونانی میچنو په‌شان دی . دغه حقایق ښئی چه دغه وخت کر کیلی زیات‌رواج درلود.ځکه کو می ما نی چه ددغه ښار په کیند نو کی‌لیدل شوی ښئی‌چه یو نانیانو دخپل استو ګن کیدو څخه‌وروسته ددی سیمو په ځمکو کښی کر کیله شروع کړه چه‌بی له شکه د باختر او یونان دمخورو او آمرانو زیاته‌شتمنی‌اوپانګه دکر کیلی له د ر که وه.

*(فتوحاتو) یعنی‌په‌باختری تمدن‌پوری‌اړه لری ، دغه اسناد چوپ اونیمګړی دی ، ددغه مطلب دحل دپاره زیات‌دلائل شته .

د یو نا ن ، با ختر اودهند دشمال‌لو یدیځ تاریخ دسلوسی بادشاهانو دتاریخ په کتابو کښی‌ښکل اودرج دی چه همدغه پادشاهان دپارتیانو څخه مخکښی دواک اواقتدارخاوندان وو او دزیاتو جګړو له کبله دپارتیانو په مقابل‌کښی‌کمزوری‌اوختم شول .

کومی سند پاڼی چه‌په دی بـاب‌شته دقناعت وړدی . خو هغه سند لیکونه چه‌په یونان او باختر اړه لری‌ناڅیزه او نیمګړی دی .په‌دغو یونانی نیمګړو سندونوکښی‌ددریم«انتیوکوس»دبرید اوپه تیره بیا دبلخ دکلابندی په‌باب چه زیات وخت ئی په دیـرمیړانه او شهامت له‌ځانه دفاع وکړه په زړه پوری معلومات نشته ، خـود(اپولو دور آرتیستائی) « دپارتیانـو دتاریخ‌مؤلف » شواهد او ګواهی‌پـه‌ضمنی طوردیوبل سند په‌حیث‌دیادولو وړدی . *

۳ شکل :دآی‌خانم‌دلرغونی‌ښار د شمال ختیځـی خـوا دبالاحصار داستحکاماتو یـوه عمومی منظره

شکل ۳: نمای عـمو مـی‌استحکامات شمال شر قی‌شهر با ستانی‌آی‌خانم عکاسی ازبالا حصار

د «آی خانم» ښار دیوه مهم سنګر په حیث :

څرنګه چه د آی خانم ښارد باختر له مرکزنه لیری پروت ؤ ، خو را زیات ستراتیژیکی اهمیت ئی درلود. دغه ښار هغه و تچه د شلو کیلو متر و په لیری و اولی د قزل سو یکی سیند ته مخامخ پروت او د آمو د سیند د ښی غاړی مرستیا لګښل کیږی او د فلات د حصار برخه ئې د آمو د سیند پوری رسی ، پری کوی . د مرکزی ایشیا د کوچیانو د راتګ د پاره اواری د ښتی لری او د وی کولای شول چه له دغو خلاصو لارو څخه د باختر حاصل خیزه ځمکو ته ځانونه ور سوی .

څرنګه چه د آی خانم ښار د کوکچی او آمو سیندونو ته ور څیرمه د نوموړو سیندونو د یوځای کیدو په برخه کښې پروت دی، هغه کوچیان چه له کوکچی نه په دهندو کښ لور ته تلل د بدخشان له غرونو څخه ئې په ښه ډول لټه او څارنه کیدی شوه او د آی خانم ښار دیوی ټینګی تهانی په حیث د باختر په ختیځو برخو کښې د سکندر

لاتینی سندونه لکه (د سکندر د پاتی کسانو او ملګرو لنډ تاریخ) چه مؤلف یی «ګولوائی» دی. (ګو لوایی د فرانسی یو لرغونی نوم دی) کیدای شی «تروګوس پمپیوس» چه د روم د امپراتور معاصر دی د مثال په توګه ورته ګوته ونیول شی. هندی او چینایی سندونه د باختر د دی دوری د حالاتو په باب چوپ دی.

د دی خبری ستره موجبه داده، چه، چین هغه وخت د باختری او یونانی سلطنت سره په تماس کښې شو چه نوموړی سلطنت د زوال، کمزوری او بالاخره د دله منځه تللو په حال کې ؤ، که نه نو د چین لیکنو به د دغه زوړ تاریخ د رونوالی په باب غټه مرسته کړی وای.*

او سلو سیانو له خوا پـــه‌داسی ځای کښې جوړ شوی چه دکرنی‌خاربۀ (حا صلخیزه)ځمکې ئې در لودی اودکو چیانو دیرغل سیمه بلل کیده. دځمکې‌جوړښت او یاد ښار ټو فـــو گرافی څرگند وی چه آی‌خانم‌یو مهم ښار او دهغه وخت یو ټینگ مرکز ؤ. دښار لرغونی‌جوړښت چه په شپیته متره اوچت ځـــای کښــــی دآمـــو اوکوکچې دسیندو نو دیو ځای کیدو په برخه کښې پروت‌دی۱۸۰۰ متـــره اوږدوا لـــی او ۱۶۰۰ متره سور لری .

دښار هغه یو ازنۍ برخه‌چه تل ورنه خطـــر او کمـــی تصور کیده قطبې (شمالی)څڅه وه . په دغه برخه کښې ددفاع د پاره یو ډیر کلـــک‌او محکم دیوال‌ؤ چه دغه دیوال ددریو نورو پلو نو د دیوالـــوسره وصـــل او نښتـــی ؤ . د ښار نه بهر د شمـــالی څڅې‌داواری بر خی‌ددیوال یـــو لړ پلټنه او کیندنه شو ی چـــه‌ددغه ښار دپو ځی‌استحکاماتو‌په څرنگوالی رڼا اچوی .

دغه دیوال له‌اومو او کچه‌خښتـــو څـــخه جـــوړ شـــو ی ددغه دیوال پلنوالی یو و لس‌متره او جگوالی ئې لس متره اټکل شوی دی .

***دپخوانیو جغرافیو لوستل او دسترابون اوپتلو می (بطلیموس) اودایزو دور شراکس لیکنی اوله بلی خواپه‌تیره بیا ددغی دوری دسکـــو پلټـــنه اومطالعه چه انگلیسی پو هانوپـــری‌پـــه‌لـــو مـــړی سر کـــښـــی شخصی کلکسیونو نه او دلویدیځ موزیمونه‌ډک کړی وو،په‌دی باب زیات‌معلومات وړاندی کوی . ***

٤ـ شکل: دآی خانم‌لرغونی‌ښار دشمال ختیځ خوا لـه‌کیندنو څخه یوبـرج
شکل٤: حفریات یکی‌از بر جهای‌دیوار شمال شرقی شهر باستانی ای خانم

دښار دکلا برجو نه ډیـر کلـك ا و مستطیـل شـکـله
دی ا و نـــو نس مـتـــــر ه‌سورا و را و تلی برخی ا و
(مور گی) ئی کم نه‌کم یوو لس‌متره دی . دغه ساده اوستری
مور چلی د هغو پر غلگرو پـه‌مقابل کښی چه دسپر لـی نه
پر ته ئی بله جنگی وسیله اووسله نه در لوده ، جوړی‌شوی
دی . دقطبی یعنی شمالی دډی‌دیوال ته مخامخ او دهغه سر ه
موازی یوه ژوره کنده لیدل‌کیږی چه باید وچ خندق ورته
وویل شی ، ځکه دغه خند قله اوبو نه ډك نه ؤ او یوا زی
ددفاع یوه وسیله وه .

د کیند نو په و سیلـه‌څر گنده شوه چه د خندق په
مینځ کښی‌اوبه‌هیڅ‌نه‌وردیدی.له دی کبله‌دښار کو زنـــــی
بر خـه چـه دا کـر و پـول(بالا حصار) دسیند په منـځ
ټاپو کښی پر ته وه ،د ژونـد‌دپاره مسا عده وه .

دښار د بالا حصار مخی ته‌دوه جنگی کلا گانی جوړ ی
شوی وی . دغه کلاگانی ، یوه په شمالی خوا کښی او بله ئی
په جنوب ختیځه خوا کښی‌ودانه شوی وه ، له د غـــــو
کلاگانو، نه دښار او د هغـه‌دښا ‌وخوا ځایو نو ښه څارنه
کیدی شوه .

دښار بنسټ یا مبداء :

دښار دبنسټ په‌باب پو ره‌معلو مات په لاس کښی نشته .
فقط همدو مره ویل کافی دی‌چه د' ښار دکـومـی مهمـی
پخوانی‌نقشی له مخی نه د ی‌جوړ شوی. که‌وویل شی‌دا‌ښار
دسکندر له خوا جوړ شوی نوپـه(۳۲۹_۳۲۷ق،م) کـــا ل

* دسکه پیژندونکو له ډلی څـخه یوتن مشهور تاریخ لیکونکی «تارن»
دوخت او زمانی دغوښتنی په اساس‌دانگلستان دپولیسو د مشهوراونابغه
رومان‌لیکو نکی (شار لوك هورلمس)د لیکوالیء په‌سبك‌اواسلوب ددی‌دوری*

دده دوه کلنه هستـو گـنه‌اوهمدغه راز لو مړی سلو کو س چه‌په (۳۰۵ق،م) کـال کښې‌ئی په سو ریی اوبین النهرین کښی دخپل اقتدار د ټینګښت‌نه وروسته د یـو نان تـول پو ځی طا قتو نه پـه خـپـل‌ځان پوری مربوط کړل او بیا ایران ، مرکزی ایشیا او دایشیا نورو برخو ته رهی شو لاتر او سه دشك اوتردیدسره‌مـخامــخ‌ده. هـغـه بـا وری کتیـبـی ا و سنـد و نــه‌چه دښار نوم وښودلی شی نشته ، ددی غرض د پـاره‌یوازنی لار دښار دطبقو ا و کودړو ژوره مطالعه ده . کیدی‌شی دسنی او نیتی‌په تا کلـو کښی دمجبو ریت لـه مخـی‌خه‌ناخه د شل کاله‌اشتباه سره مخا مخ شوو .

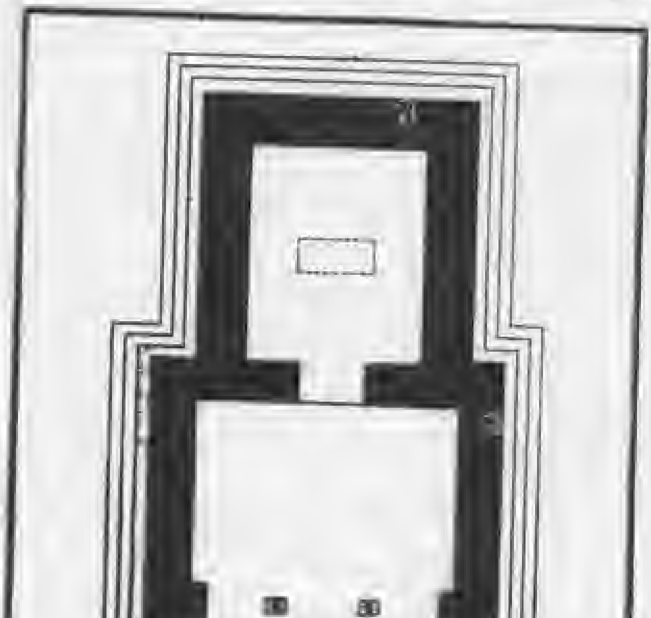
بیاهم دځینوتاریخی‌اثارولونو(مقایسو) له مخی فکر کیږی چه دښار بنسټ ایښودو نکی‌سکندر دی ، ځکه خو سکندر ددی سیمی له سترا تیژیکی‌موقعیت نه ستر ګی نـه دی پټی‌کړی .دښار دیونانی جغرافیه پوهانو له‌دلی څخه یوتن چه بتو لـو مـی (پطلیمو س)نو میږی داو کسایان اسکندریه (دآمو دسینـد سکند ر یــه)په‌نوم یی یادوی ، چه هغه دآی خـانـم سر ه په ډ یـــــره‌ښه تو ګه انـطـول کیــد ا ی شی .په‌دی برخه کښی یو لړنور شواهد هم‌شته او هغه‌داچه کیدا ی شـی د نو مـــو ړ ی‌ښار په ودانیدو کی سلوکس او د هغه زوی انتیو کوس چه‌په ایشیا کښی ئی دنیوه کړی

* دتاریخ په لیکنه لاس پوری کړ، نوځرګنده شوه چه‌د سکندرنه‌ووروسته دآړو دوړاو اغتشاش په‌کالو نوکښی‌په‌کال (۳۰۵ق،م) کښی دباخترخاوره دسلو سیانو تر مستقیم تاثیر لاندی‌راغلی اوهم دغه راز ځرګندیږی چه په‌کـال (۲۰۵ق،م) کښی دبـاختـر بـاد شا هـانـو دسـلـو سیانــو ځـمـکـو ، مستعمر و او نیـو لـو له‌امله چه دمدیترانـی دشاو خـوا*

٥شکل: د دلفي نو صيو کتيبه چه د ښار
بنسټ ايښودونکي له محوطې څخه موندل شوی

شکل ٥ : کتیبه نصایح دلفی که در محوطه موسس
شهر کشف گردیده

٦شکل: د ښار د بنسټ ایښودونکي کینې آس دمقبرې پلان!

شکل ٦ : پلان مقبره کینی آس موسس شهر

(استعماری) سیاست پروگرا مچلاوه، هم بر خه‌اخیستی وه .
په هر صورت داسی ښکاری‌لکه چه سکندر او سلو کوس
دواړو دغه ښار په ودانولو کښی په شخصی ډول برخه
نه‌وی اخیستی، ځکــه دا ښار د هغه چا له خوا ودان شوی
چه (کینی اس) نو میده، ښائی‌دغه سړی ددغو باد شا ها نــو
تر قیادت لاندی کار کړی وی. دښار دغه ښنسټ ایښودونکی
(کینی اس) ادیره په ښار کی‌دحکو متی یاسر کاری و دانی
تر څنگه د کیند نو په اثـــررابر خیره شوی او نــوم ئـی
هم په هغه کتیبه کښی چه‌دهدیری دکیندنی په وخت کی
لاس ته راغلی یا دشوی دی .

دهلنیستیك دوری په‌لو مړی‌سر کښی یوازی هغه څوك چه
دښا ر په و د انو لـــــــــو به‌ئی پیل کړی ؤ دښار دننه‌به
دفن او ښخیده. دغه‌وخت‌د آی‌خانم دښار عمر له دوه‌پیړ یو
څخه زیات نه ؤ.

دا خبره د (۳۰ق،م)په‌شاوخوا کی دچین‌دسفیر(شان کین)له
کتنو او لیکنو څخه چه باختر ته‌یی سفر کړی او نــو موړی ،
دغه سیمه‌داغتشاش‌او کمزوری‌په حالت کښی لیــدلـــی وه
داسی څر گنــدیــږ ی چـــه‌دغه وخت د سلطنت مر کـــز
داور لگیـــد و په وجــــــه‌وران او د آمودغاړی یر غلگرو
او پوړ‌ونده کوچیانو ، دباختری‌یو نان سلطنت ته خاتمه‌ورکړی
وه، مگر په‌ښار کښی بی‌له‌ځنډه‌څخه بیر ته په عادی ډول ژوند

---

* (څمکو مستعمرو او نیولو ته یی‌زیاته مخه کړی وه، دخپلی خپلواکی
دبیر ته اخستلو په نیت دسلو سیانو په مقابل کښی پورته شول.

په‌دی باب ددی خبری وضاحت‌هم شته چه دوی ددریمی (ق،م) پیړی
په‌پای کی په‌څه ډول خــپل اقتــدار دهند په شمال لــو یدیځه بــرخــه
حاوی کړ اوپه‌پای کښی دهغه‌ضعف اوکمزوری په وجه چــه ددوهــمی*

پیل شو .

دغه ښار او سیدو نکي په اصل یو نانیان نه وو او نه له دغه نسل څخه وو، دا ځکه ددوی دژوند له ترځ نه څر ګندیږی چه دوی د ښار له ړنګیدو وروسته هلته کښې استو ګن شول او دیو نا نیانو په څیر ئې ژ وندکاوه.

همدغه راز د ښار یو ډیرمهم معبد په هستو ګنځو بدل شو ی چه هلته به هم ژ و ند او هستو ګنه کیده ، همدغه راز په جمنا زیم کښې، (هغه ځای چه دفکری او جسمی تعلیم تدریس او ښوونه په کښې کیده) یو نانی اهل کسبه او کا ریګر استو ګن شوی او د ښاردسر کاری مرکز په دننه کښې ئې دپخو خښتو دلاس ته راوړلو دپاره دما ښیو د یوالو نه نښو لی وو د دوی دغه تالان دډیرینو آثارو او نښو د ړنګیدو او تخر یب اوچونی دلاس ته راوړو سبب شو . دغه یر غلګر چه د یونان او باختری سلطنت دړنګیدو باعث شول، څو کاله ورو سته دپو و نده کو چیا نو دیوه بل یر غل په سبب دلـه منځه لاړل . په دی تو ګه د(۵۰ ق،م) په شاوخوا کښې دآی خانم د ښار خرابی او کندری دپیړیو په اوږ دو کښې ورو ، ورو تر خاورو لاندی شوی .

(ق،م) پیړی په وروستی سر کښې ددوی دنفوذ په ختمیدو تمام شو، په کال (۱۳۰- ق،م) کښې د کوچیانو دیرغل او برید په وجه دهندوکښ په قطبی (شمالی) برخه کښې له منځه لاړل خو د کال (۵۰ق،م) پوری دهندوکښ په سهیلی (جنوبی) سیمو کښې ټینګ او استوګن وو. دغه تاریخی پیښی چه دیونان او باختری تمدن دهډو کو یو اسکلیټ تشکیلوی، دغوښی او پو ستکی لـه درکـه نیمګړی ؤ، ځکه چه لرغونی اسناداو

۷ شکل: دآی خانم دلرغونی ښار د سرکاری مرکز د کیندنو یوه منظره
شکل ۷: نمای از حفریات مرکز رسمی شهر باستانی آی خانم

دښار او سیدونکي :

د آی خانم دښار دپرا خوالي‌له کبله د‌اسې فکر کیږي چه دغلته دیو زیات شمیر نژادونوخلك او سیدل، ځکه د(قفقاز سکندریه) (اوسنی بگرام) په‌باب‌چه د هندوکښ په سهیلی (جنوبی)خواکی‌پروت دی‌داسی‌معلـــو مـــا ت شته چه په دغه ښار کښې یونانی نسله‌خلك ډیر وو .

د هـغـو ۱۳۵۰۰ تـنـــوعسکرو له ډلی څخه چـــه د سکندر نه پاتي وو ، که څه هم‌دوی دامپرا توری‌ دښما لـــی ولایاتو دا‌ړو دوړو پـــه وجـــهه‌دسکنـــدر ئـــی له مـــر کـــز نـــه ورك او نیســـت شــــو ل‌خوبیا هم یو زیات شمیر تری پاتی شول چه وروسته بیا دسلو سیانو دااقتدار په وخت کی یو نانیان زیات شول،ځکه‌چه لومړی سلوکوس اولومړی انتیو کو س دخپل قـــد ر تدټینگښت په غرض‌دیو نان نور ښارونه آبـــاد کـــړل . لـــه‌دوی څخه یو تن چه نـــو ی باختر ته راغلیؤ (ایو تیـــدم) نومیری اود ماگنیزی میناند ر

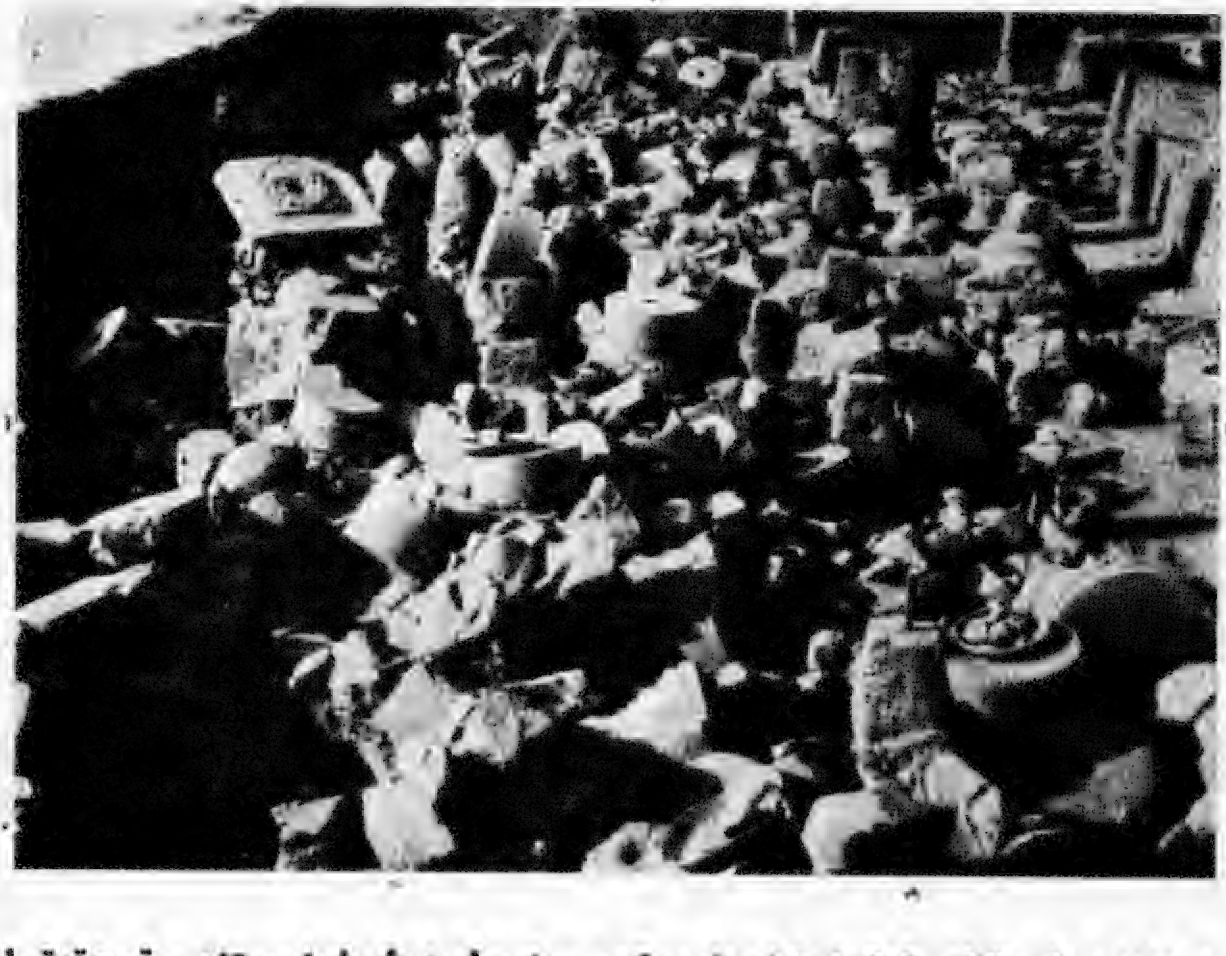
* گواهی په دغه باب بیخی چوپ‌او نیمگړی دی. دهر کو دغه بـــی ساه اسکلیټ ته دلرغون‌پیژندنی څرگندونوروح اوجسم ورکړ اوپه هغه‌یی‌دمادی تمدن او دهغو خلکو دفکری طرزپـــه‌حیثیت ، چه کلتور او ثقافت دهغه ځیرنده ده رڼا واچوله .

دکـــال (۱۹۲۲ ع) نه راهیسی‌پـــه‌افغانستان کښې دفرانسی دآرکیالوجی (لرغون پیژندنی) ډلـــی ، په دغـــی‌دویاړنه ډکی دوری دړڼا اچـــولوپـــه غرض ډیره توجه او هڅه کړی‌ده. د(۱۹۲۵- ۱۹۲۴ع) کلونو تر مینځ دالفـــرد فوشه تـــرخی خـــاطری اود(۱۹٤۷ - ۱۹٦٥ ع) نـــه راهیسی (دانیل شلو میرژه) آخر پـه‌یوه‌داسی‌ځای کښې کیندنی وکړی چیرته چه ډیر ستر لرغونی ښارونه تر خاورولاندی پټ شوی وو.

او سیدو نـکـی دیـادولو وړدی (ماگنیزی میناندر یو نانی
تر کی ښار دی چه‌پـه لیـدوپوری مربوطاودمیناندر دسیند
په غاړه پروت دی) نو موړ ی‌په(۲۳۰ ق،م) کښی دیو نان
او بـاخـتر بـا چـا شو ،هغه څو کیسی چــه د
(آی خانم)نه په لاس راغلی‌دمحلی او یونانی‌نو مونو په‌باب
معلومات ورکوی . هغه یو نانی نومونه چه ددغه ښار په کتیبو
کښی لوستل کیږی‌له‌استراین،کوسمس ، زینان ، هر مایوس
او ایزدورا څخه عبـارت دی.ددغو نومونو له جملی څخـه
کینی اس ، تیر با لــو س ،ستړابون ، کوسموس ، زینان
هرمایوس لیزا نیـاس د ښاردبانفوذو او مخورو اشخا صو
نو مونه دی چه دیو نانیا نــواو په خاص ډول دمقدو نیانو
په‌حیث ئی ستر کر دار لاره .دغه ډول شرایط د هغه وخت د
یو نان په ښار ونو کښی‌سیوزتــه (او ســنــی شــو شــ
دایران یو لر غو نی ښار دی)اود ورا ایروپو س(دسور ئـی
پخوانی ښار چه د «۲۸۰ ق،م»په شاوخواکښی دسلو کو س
نیکاتور له‌خــوا ودان شــو)ورته دی .

د آی خانم ښار د یونانی‌ثقافت‌مرکز :

څرنگه چه ددغو کتیبو لــه‌مطالعی اوپلټنی‌څخه‌څر گندیږی
د آی خانم د ښار یو نانی اوسیدونکی پرته له دی چه د
محیطی تاثیراتو تابع شی ،هماغه ژبه ئی ویله ، په کومه
چه هغه‌وخت‌دمدیترانی دسترومــر کـــز و نـــو
او سیدو نکی یــو نا نیــان‌گړیدل. مو نږ پو هیږ و چـه
یونانیانو دقبرو نوپه ډبر ینوشنختو د مــړی د ژ و نـــد
حــال احــوا ل پــه نظــم‌لیکلو. دیو نانی ادب د غــه
اغیزی (دموریا دمقتدر سلطنت‌دپاد شاه «آشو کا» په کتیبه په
څرگند ډو ل لوستل کیږی . نو موړی دبو دائی دین ډیـر
شوقمن ؤ.دغه‌و خت‌دکندهارخلك دیونانی فیلسو فانو لکه‌د

۸ شکل: دآی خانم دلرغونی ښار دلوی کور دجنوب لویدیځی خوا دستنو د تیږو ټوټی!

شکل ۸: پارچه های سنگی ستونهای جنوب غربی حویلی بزرگ شهر باستانی آی خانم

افلا تون او ارسطو دفلسفی په ډیرو ژورو خوا ؤ کبنی معلو مات درلود . دآی خانم له ژبو څخه دآرامی ژبی د رسم الخط یوه وړه نمونه هم په لاس راغلی چه د نړۍ ی او منځنی ایشیاد آرامی ژبی د لیك یوه لږ غو نی نمونه ده . د دغی لیکنی له مخی څرگندیږی چه دمالو نو اخیستل او خرڅلاو د تیکړ په اساس سنجول کیده . په دی باب دهخا منشیانو نفوذاواغیزه دیاد ونی وړ ده چه دسلطنت سرکاری ژبه ئې آرامی ټاکل شوی وه . یو نانیان چه څومره دخپلی ژبی سو چه والی او ساتنی ته زیات متو جه ووهماغو مره ئی دخپل ثقا فت (هخوب) په ساتنه کښی زیا ته هڅه هم کو له. ددی خبری غښ ثبو ت دلفی صنایع دی.(د لفدیو نان مشهوربنار اومعبددی)

دغه صنایع چه دآی خانم دښاردمؤسس دمقبری داحا طی په دننه کښی لاس ته راغلی او په هغو کی داخلاقی تو صیو شعارو نه ور کړی شوی د هغو یو سلو پنځو سو نصیحتو له جملی څخه دی کو مچه په زیاته اندازه ئی له منځه تللی اودمتن وروستی برخه ئی دځای دنشتوالی په وجه چه لیکو نکی په کتیبه کښی دهغی ډبری په سر چه کتیبه پری دپاسه وه دریږ ی پنځه نصیحتو نه لیکل شوی چه ژباړه دلوستو نکو په خدمت کی په لاندی ډول وړاندی کیږ ی

دتو صیو ژباړه :

«ای ما شومه ځان د ښه ی تربیی خاوند وښیه !.

زویه دخپل ځان میړه (خاوند)شه ؛

ای ځوانه عادل اوسه ؛

ای سپین ږیریه نیك نصیحتوکړه !

چه خلك ستا له مرگ نه وروسته په تا درود او سلامت ووائی !» .

دغه پاسنی پنځه بیتو نه دهغو پنځو مر حلو څیړ نه کوی کوم چه انسان د خپل عمر په اوږدو کی دهغو په لټه کی دی

څو خپل ژوند د ښو اخلاقواو خصائلو په وسیله انجام کړی .

داپو لون دلف (هغه یو نانیخدای چه د هغه معبد په دلف کښی جوړشویؤ دغه ویناوی دوه پیړی. ورو سته هندته دیوه، نیم هندی یو نانی د«دیآن» دزوی (هیلو دور) په واسطه چه نوموړی دیو نانیباچا انتیا سیدا س نما ینده و در ج کړ ی ، نو مو ړی‌د ویشنو د نصیحتو او فلسفی افکارو څخه هیڅ نه‌دیاو ښتی او دهغو ټینګ پلوی اوپیرو ؤ. ددلفی پند و نو په باب د آی خانم دښار د کینی آس قبر چه دلته دیونان‌داصلی ثقافت تر جمان ګڼل کیږی او یا لږ څه په‌واضحه‌ډ ول یو فیلسوف چه د ار سطو دا شعا روپیروی ئی کوله او دهغه نوم «کلی ارګ سولی»ؤ(سول یوه‌یو نانی جزیره ده) .

نوموړی دهغه شو ق اومینی له کبله چه دایشیا ددیا نتو نو او دآریاد څیړنی او مطالعی سره ئی درلوده ، دغه پندونه دځا نسره دآی خانم ښا ر ته راوړل . دآی خانم ښار دجسمانی تمرین (سپو ر ټ) دروزنی او همدغه راز دفکر یتعلیم له نظره دیونان له نورو ښا رو څخه کم او ور و سته‌نه‌و ځکه دآمو سیند ته نږدی په ښار کښی دننه دیوه جمنازیم شته وا لی سړی دی حقیقت ته متو جه‌کوی ، چه دغه جمنازیم هم د یو نان دنورو سترو جمنازیمونو په شان چه د هغه وخت دیو نان دامږ خاوند ان(دوه خدایا ن : هر مز او هرا کلس)چه دآی خانم په ښا رکښی دنوموړی جمنازیم کتیبه لاس ته راغلی، ز مونږ د قول‌ملګر تیا کوی .

دښار دیور با نیز م مهمی‌کرښی :

آی خانم دیوه یو نا نی‌ښار په حیث‌چه‌دیو نان‌او باختر د بادشاه ترڅارنی او اداری‌لاندی ؤ، ډیر خپلوا که مد نی

۹ شکل:دآی خانم دلرغونی ښار دسر کاوی مرکز د لوی تالار دکو شکن دستنی بیخ

شکل ۹:یکی‌از زیر ستونی‌های کفشکن تالار بزرگ‌مرکز رسمی شهر باستانی آی خانم

قوانین ئی لرل، ولسی انجمن اود مشاورینو لویه جرگه ئــی درلوده ، همدغه راز نو موږی ښار ددوو والیانو له خوا اداره کیده چه یو تر بله یی سره په رسمی چارو کښی مرسته کو له. هغه سر کاری ودانی چه د ښار دمنځ په کوزنی برخه کښی وی دیوه یور بار نیـزم لرونکی او په منظم ډو ل ئی د کر ښو تناسب په نظر کښی نیول شــوی ؤ . ددی دپــاره چه ددغــی ودا نی په کـــا رکښی ځنډ پیښنس نه شی، یو لوی سړك چه ښار یی پــــه اوږدو په دوو مساوی بــر خو ویشه په ختیځه برخه کښی داکرو پول یا بالا حصار پلو ته په قصدی تو گه نقل ور کــړ شوی اود ښار عمومی تگــك لاره له یــوی سمــی لــیــکی سره نښتی وه.

دښار دجو ړښت تر ځ:

یو نانیانو دودانیو په چارواکښی پوره مهارت در لـــود .

دآی خانم دښار په ودانولوکښی دهغو موادو دنشتوا لی په وجه کوم چه د یونان پــــه ښارو نوکښی ورنه کاراخیستل کیده اکثره کچه خښتی لگول شوی ، نو ځکه دټــو ل ښا ر ودانی کچه او خامی دی، خودکار په طرزاوډول ډال کښی له پـــــوره پو هــــی او ذکاوت څخه کار اخیستل شوی دی . ځکه دلته دلر گیــو اود اســی نــور و شیــز و نو لگښـــت او استعمال ضروری اومناسب ؤ. څرنگه چه د ښار خوا تــه نژدی تیږی نه وی نو هغه بـه یی لـــــه ډ یـــرو لیـــر و ځایو څخه ښار تــه راو ړ ی .

دغه مهم مشکل ؤچه تیږی یوازی په پایو ، ستنو ، ښکلا او ددروازودلخك په بر خه کښی لگیدی .

یو نانی معمارانو او ختگرودتیږو په لگولو کښی دډیری باریکی او ظرافت څــخه کا راخستی ، کو می تیږ ی چـــه دغلته ورنه کار اخستل شوی دجنسیت په لحاظ اکثره آ هك ډوله پستی تیږی دی ،چـــه دتوږلو په واسطه تری ستنــی

او دستنو لاند ینی بر خی اوبرغولی جو ړ شوی دی .
داچه په ښار کښی دسنګ تراشانو شمیر لږؤ، څو دښار دودانی چاری پر مخ بو ځی، نوځکه ددغو تیرو تورونه محض دوخت اړول او دتیـــرو وتورنلو په برخه کی یوه سپما ګڼل کیږی .له بلی خواد ښاردمعمارانو داقتصا دی و ضعی دپه نظر کښی نیو لو له کبله دډبرینوخښتوله هغه فر ش نه چه په یونان کښی زیات رواج ؤصرف نظرشوی، او د کـــورد دالانو او کوټو جوړښت پـــه خټو سره شوی دی. امکان لری چه کوټی به د غا لیو اولمخوپه وا سطه فر ش او ښکلـــی کیدی. دغــه ډول فـــرشـــ دسیتیانو (هغه پوونده کو چیان چه له مرکزی ایشیانه تـــور ی بحیری ته لاړل) له قبرو نـــو څخه چه دسائبیریا په پازیریك کښی پراته وو، څر ګندیږی او دپورتنی ادعا یو ښکاره ثبوت دی.
دکوټو دیو ښلو یعنـــی دباموڼو دسرونو داوا رولـــو دپاره هم دیوی بنیادی طریقی څخه کار اخستل شوی اوکه کله دخښتو دکتاری او انـــتی فیکس (دیو نان دباموڼودبلیو یوډول ښکلا ده) نه کاراخستل شوی، هغه به هم دبلیو دښکلا اوډول دپاره ؤ.

دښار دجو ړښت او مهند سی ښکلا:

دپلا ن او نقشی په بر خــه کښی دیونان او باختر دمعمارانو ډیر ښه ابتکار لیدل کیـــد ی شی. هغه ټولی ودانی چه تر اوسه دکیند نو په ا تـــر لیـــــــدل شوی دجوړښت اونقشی لـــه مخی دیو نان او ایشیادنورو، ودانیو سره په هیڅ ډول نه شی مقائسه کیدی .
په مهندسی چارو او ښکلاکښی د ځینو یو نانی قاعدو او لار و مراعت په نظر کښی نیول شو ی او ځینـــی و خـــــت په دغو چارو کی له آزاد تخیل نه هم کار اخستل شوی دی .
په ایشیا کښی د ودانیـو اکثره ستنی دلر ګیووی او یوازی

۱۰ شکل : دآی خانم‌دلرغونی ښار دسر کاری مرکز د لوی تالار دکوښکن د ستنو ښکلو شوو برغولو نمونه

شکل ۱۰: نوعی از سر ستون‌هـا ی مزین کلشکن تالاربزرگ مرکز رسمی شهر باستانی آی خانم

هغه برخې چه ستنې پرې اېښودل کېږي د تېږو څخه برابر يدې،
مګر د آی خانم په ښار کښې ټولې ستنې د برېښنې او کورنتي
ډوله دي. (کورنتي يـو ډول ستنې وي چه د هغو برغولي
د لو يو پاڼو د يو ځای کيدو څخه جوړيدل. وايي چه کـــور نټ
په يونان کښې يوه سيمه ده).

د آی خانم د ښار د سر کاري ماڼۍ د ستنو خولۍ يعني برغولي
چه د خالص يو نانی بر غو لو او خوليو نو په شان جوړ شوي دي
د آتن داو لمپيون او بـو لـوترين ميله (په وړه ايشيا کښې
يو لر غو نی ښار چه د لو يـديځې تر کيې د پخوانی بـندر د
ميناندر د لتاته نژدې پروت ؤ) دا ښار د (۱۷۵ـ۱٦٤ ق ،م)
کلو نو تر منځ د خلورم انتيـــوکـــو س د ســـلطنـــت
په زما نــه کښــــې اپيفيـــن ودان کړې چه په هغه کښې له
ډېر دقت او پوهې څخه کــاراخستل شوی دی. دا ښار د هغه
سره ډېر ورته او مشا به دی.

د ښار دودانيو دغه بر غو لي د يو نان او ايشيا د آرټ يــوه
ګډه او شريکه طريقــه ده چه د هغې پاڼې لکه داکنټ په څېر
په بشونو جوختې نه دي لګيدلي. د يو نان او ايشيا دغــه ډ ول
کورنتي ډوله بر غولي ښايي چه لومړی وار په سور يه کښــې
د سلو سيانو د سلطنت په دوره کښې رواج شوي وي ، ځکه
د پالمير (د سورئې پخوانی ښار چه اوس هم د «تادمو ر» يعني
د خـــــر ما د ښار په نــو مشهرت لري)د ښار بر غو لي
برخه کښې يوه کو ټه ده چه اتلس کور نتي ډو له ستنې لــر ی
د دغه هنر ډېره ښه نمايندګي کوي. کوم برغولي چه د آيو نيك
(يو بل ډول يوناني بر غو لي دي چه لومړی ځل په مغر بي
ترکيه يا پخواني ايون کښې رواج وو) پــه نوم ياديــږي، د
آی خانم په ښا ر کښې بس همدغه يو ډول برغولي دي چه د
لر ګيو څخه جوړ شوي، د اور لګيدو له کبله سوي چــــــه
د هغو د کيندنو په وخت کښې له ډېر تاکيد او احتياط څخه کار

اخیستل شوی، نوځکه په هماغه خپل شکل روغ رمټ پاتی شوی دی . هغه تیری چه تر ستنو لاندی ایښوول کیدی هغه هم کورنئی ډوله دی او د (ا یشیا یـــی آتیکو) په نوم شهرت لـــر ی. (آتیکو دستنو دکو زنی خواهغه برغولی دی چه لومړی ځـــل د آتن په ښار خوا کښې جـــوړ شوی او دیونان ټول لر غو نی هنر چه په دغه ښار پوری اړه لری د آتیك په نوم یاد یږی). دستنو دا ډول لاندینی برغولی په ټوله شوی ډول جوړ شوی او د آی خانم دښار په جوړښت کښی زیات اهمیت او برخه لری.

دښار رسمی مر کز :

دښار دکو زنی خوا تقریباً ټوله منځنی برخه (۳۰۰ + ۳۰۰) مترو کښـــی ده چه دښـــا ر دسـر کـــار ی و دا نیـــو دجو ړښت په طرز پوری اړه لری .

دښار دغه رسمی ځای ته دوو رتګ نه وروسته چه کلـــه سړی ددغی ودانی په شمالی دروازه ور ننوځی ، یو لوی کوز یی تر ستر ګو کیږی چه یو سلو دیرش متره اوږد، یو سلو اته متره سره وراو چار چا پیر ه تری برنډی دی چه یو سلـــو شپاړس ستنی لری او دستنو برغولی ئی کورنئی ډو له د ی. دنـو مـــو ړی د کـــــو رجنـــو بی خوا یعنی در وازی ته مخامخ دبر نډی دستنو لوړوالی چه په شمالی خوا کښی واقع دی نهو متره تهرسی .ددغی او چتی بر نډی شاته په منځنی برخه کی یوه کوټه ده چه اتلس کورنئی ډوله ستنی لـــــر ی داکوټه په درو کتار و نــــو ویشل شوی او په هر کتا ر کښی یی شپږ ستنی دی. د غه کو ټه یا په بل عبارت کوشکن چه ددر وازی لخك یی له تیر و اوچو کاټئی دلر ګی او عاج نه جوړ شوی دی له هغی لو یـــی کوټی یا تالارسره ارتباط پیدا کـــو ی کــو مـــه چـــه (۵۰_۲۶) متـــره او ږده او (۱۷) متره سره وراو دیوالونه ئی په ډول ډ ول رنګـــو نـــو ښکلی شوی وو. دغه رنګو نه دهغو ستنو په ذریعه یو له بل

څخه جلا کېدل چه په دېوال پوری نښتی وی . همدا رنګه
د دېوالو په پاسنی برخه کښې یو ډول پر له پسې او
تدریجي ختمېنه ښکلا لید لی کېږی . (دغه ښکلا او ګل کاری
تر «۷ـ٤ق،م» پېړ یو پورې د یونان په معابدو او ودانیو
کښې رواج وه) او اوس (د دغه ښکلا نمونې د کیندنو په واسطه
موندل شوی دی) د غي کوټی یا تالار د نوموړی ښار په
سیاسي او اداری ژوند کښې یو ډېر مهم رول لو بولی او دا
هم امکان لری چه د مشاورینو دلو ئې جر ګې غونډه به هم دلته
کېده، د دې تالار ختیځ او لوېدیځ پلو ته څو ملحقات هم پرانیتی
وو چه کیندنی یې لا تر اوسه سر ته نه دی رسیدلی، د جنوب
خواته یعنی د ښار په وروستنی پړاو کښې یو لوی نوری
ودانۍ هم وه، دغه ماڼۍ او نوموړی ستر تالار
د(۱۵۰ ق،م) کال په شاوخوا کښې ودان شوی، ښایي دی
کار د یوستراو پراخه پروګرام له مخې د آیو کراتید د سلطنت
په وخت کښې چه د یونان او باختر ورو ستنی با د شاه ؤ
ترقی کړی وی، ځکه د ده په وخت کښې د باختر ځمکه
د ښمنی او قوت نه ډکه وه. د دغی ودانۍ دیوالونه چه د لوی تالار
جنوبی خواته پرته وه، وروسته د پو ونده ؤ کوچیانو له خواچه
ښاریې نیولی ؤ ،سر تر پایه ونړ یدل . دا کار د غو
پوونده ؤ د پخو خښتو دلټولو او موندلو په غرض
وکړ. د سرکاری ماڼۍ دغه برخه د یوی لوئی مربع په شکل وه،
کورنۍ ډوله ستنی لری ،چه هره ضلع ئې له پنځوس نه
دوه پنځوس مترو پوری اوږده وه. د دغو دیوالونو
سره په موازی ډول یو دهلیز هم ؤ چه دودانۍ شا و خوا یې
احاطه کړی وه.

دغی دوه نیم پنځوس متری مربع د دوو دهلیزونو د پری کولو
په برخه کښې د یوه صلیب شکل درلود او
په څلو رو نورو مربعګانو ویشل شوی وه، په دغو

څلورو واړو کښې دوه: دوه مربع یو تر بله سره ورته
دي، ددغو دواړو دختیځو برخو په هره خوا کښې دمیلمنو یوه
کوټه «حجره» هم وه، چه دیوالونه یې دډبرینو ستنو سره لګېدلې
وو، اوس هم ددغې اوجرې په دیوالو او دستنو په برغولو
درنګ آمیزۍ نښې لیدل کیږي. لویدیځې خوا هم یو
تربله یو څه مشابهت درلود چه دوه لوئی او دوه وړې کوټې یې
لرلې، دلویو کوټو په منځ کښې یو ډول دیوالي بخارۍ چه دلوګي
وتلو لارې یې نه وې، جوړه شوې وې.

ددغو دوو ودانیو تر بله ورته والی او شباهت
په دې علت ؤ چه ددغه ودانۍ دښار دهغو دوو تنو حکمرانانو
وې کوم چه ددواړو رسمي قدرت اوطاقت سره مساوي
اویو شان ؤ. ددغه ودانۍ ختیځې او لویدیځې
خوا ته د نوموړو حکمرانانو دوه کورونه
هم جوړ شوي وو. دیو نانی ودانیو کښې هیڅ یو داسې
کورنه شته چه دآی خانم دښار ددغې نقشې سره پرتله او مقایسه
شي. کله ناکله دیو نانی هنر دغه میراث دتالاراو کوشکن
دښکلا په برخه کښې د «رودي» تالارونو په شان (روددیو نان
یوه جزیره ده) دکور په لویو برنډو کښې په نظر راځي.
نوځکه سړی پوهیږي چه په نوموړي ودانۍ
کښې له یوه نوي اسلوب څخه کار اخیستل شوی دی.
دبلاکونو اوحویلیو په جوړولو او تنظیمولو کښې د قائمې
زاویې په اساس مراعات په نظر کښې نیول شوي چه بیا هم دانسان
ذهن او فکر د بین النهرین اوهخا منشیانو لرغونو مانیو ته
بیائي.

شخصي کورونه :

دآی خانم دښار د شخصي کورونو جوړولو پلان دیوې
حویلۍ په شکل او جنوب ته ئی دسیمې دجوي حالاتو د په نظر

کبنبی نیو لو له مخی یو ډ ول‌نوری خونی هــم شته، ځـکه سیلـــی او اورښت هــر وخت دجنوب‌لویدیځی خواوی. هغه لوئی کوټی چه‌دډه‌ستنی‌ئی درلودی‌د کفشکن په‌واسطه دکور په بهر نی دروازی‌پوری‌اړه لری ، دنو موږی کو ټی په څنگ کبنبی یو داسی د هلیزدی چه‌دکوټی څلورو خــو او تــه غزیدلی، او دا طرز دنورو‌ودانـــیـــو ســر ه د شکـــل او نقشی لــه مــخــی پـو ره‌توپیر لری. دکورشاته دکوټو په امتداداد یو لوی حـــمام ؤچه دیوالو نه‌یی سره پلستر شوی وو. دحمام‌اوبه، به له‌بهر نه په یوه رو کبنبی حمام تــه راتلی او لــه استفا دی څخـــه‌وروسته به دا اوبه له‌یوی بلی لیاری (لښتی)څخه‌بهر ته‌وتلی،دهغو دوو کو ټونو په کیندنه چه‌مونږ تر اوسه‌سرته رسولی‌خورا لو یه او پراخه ځمکه ئی نیولی‌وه، ددغو کو ټونوڅخه‌یوکورد (٦٠) مترو په اوږد والی (٣٠) مترو په سور دکو کچی‌سیند ته‌نژدی په‌یوه پرا خــه سیمه‌کی دښار جنو بی خواته‌پروت‌و. همدغه‌راز دا ستوگنی یو بل کور چــه (١٠٨) متره‌اوږدوالی او (٧٢) متره سو ر لری، له ښار نه‌بهر جوړشوی، ددغه کور دکو ټو شاو خوایوه دهلیز احاطه کړی ده . د کورجـــو ړولـــو دا ډول پــلان او نقشه دهغه وخت دیـــو نا ن دکورونو سره ډیر فرق لری، ځکه چه دیونان ټول کورو نه‌په‌یو پو ړیز ډول دحو یلی د مرکزی برخی په شاو خواکبنبی‌جوړیدل .

دآی خانم‌دښارکو رونه‌دهغی‌زمانی دمعمارانو او ختیګرو یو لوی ابتکاردی‌چه‌په‌پرسیپولیس‌کبنــی ددار یــوش د ماڼـــی « د جــمشـــیــد تخـــــت »سره انډول او مقایسه کیدی شی. دلته دچوپړانو کوټی په‌داسی ډول جــوړ ی شوی دی چه دکور او باغ‌په دننی‌برخی‌پوری دومره اړه نه لری، نـــو ځکه داسی فکر کیږی‌چه په‌دی‌کورونو کبنبی ارستوکرا تانو ژوند کاوه چه مستعمر اتـــی‌ژوندئی غوره کړی ؤ.

دغو نهی او عبادت ځای :

دبنار دلوی سرك په ختیځه‌غاړه یو لـوی معبد دی چـه جوړښت او شکل یـی دهغه‌وخت دمذهبی‌مهند سی یوډیر ښه مثال او نمونه‌ده. دغه‌معبدديوه کور په منځ کی چه دهغه شاو خوا ته بر نهی او ځینـی نورملحقات‌دسرك ختیځی‌غاړی ته پراته دی‌دیوی هناری یاخلی په‌شکل چه (۱۹×۱۹) مر بع متروپه اندازه‌لیری په یوه لوړځای باندی په دری پوړ یـز ډول و دان شوی دی. د معبد ددیوالو نوبهرنی خواته‌یوډول تدریجی‌ژورتیا لیدل کیږی‌چه‌موږورته له همدی کبله د غونهی او مجلس معبد وایو . دمعبد په‌دننه کښی لومړی یـــو اوږد کفشکن دی‌چه‌دمعبد دغولی‌ته‌وله برخه‌یی نیولی‌ده، وروسی بیا د عبادت خونه ده چه دواړوخواو ته‌ئی دنذرگاه‌په‌نامه‌دوه‌سپیځلی کوټی هم لیدل کیږی. د معبددپاسنی برخی (بام) بلی‌مسطح اوپه‌پاخه ډول جوړه شوی،ځکه‌دمعبد په شا و خوا ځمکـــــو کی دکیندنو په‌اثرپخی خښتی‌په‌لاس راغلی .دامعبد په عمومی ډول دایشیایی معابدو په‌شکل‌جوړ شوی. که څه هم د بـا م اودیوالونو جوړښت دهخامنشی‌معابدو په شان دی او د ښکلا اوگل‌کاری‌چاری‌ئی دمقا یسی‌وړدی خوبیاهم په (دوراایرو پوس)کښی دپارت د دو ری د (ارتمیس اتـر گـاتـیس او دو نیس) دمعابدو سره‌شباهت لری .

دیونان او ایشیا الـهه(خدای):

د غسی یوه مذ هبی مناره(کنگربی معبد) چـه طرز او جو ړښت ئی دمحلـی دینـی‌ودانیو په څیردی، لو مړی‌وار دایشیا په‌دښتو کښی روا ج‌شو، دغه طرزجوړ ښت له‌دغه ځای نه‌په لویدیځ لور سرایت‌وکړ، دالهی یاخدای‌چه‌دمعبدپه دننه کښی ئی پرستش کیده، ښائی دختیځ یو (الـهه) به ؤ، چه یونانیانو هم هغه ته‌عقیده‌درلوده .دهغه دپیژ ند لو ا و

معرفي دپاره چه کتيبه ئي پـهلاس کښي نۀشته د (الهي) د مجسمي پهيو څو ټوټو چهلاس تـــه راغلـــي ، اکتفا کو و.

نوموړي مجسمهډيره لو يهوهچهد بهرني دروازي مخا مـخ ديوال ته ديوي‌چو تري دپاسهدعبا دت په کـو ټه کښـــــي پر ته وه . کـــــو م خيـــز چهله هغه نهپاتي‌دي، دلاس ، پښي اولږ څهدچپي‌پښي دګو تو ټوټي دي چه د مر مرو لـــــه تيږو څخهجوړي شوي‌اومو ندل‌شوي دي. دچپي پښي لهليدو څخه سړي پو هيږي‌چهدڅپلي‌مزي ئي دپو ندي شابر خــــه، پوښلي او دتندر پـــه شا نسينګار او ښکلي بړيښي چه اغلبا دغه ښکلا ديو نانيا نو دآسماني خداي (زئوس) اويا د محلي آسمان‌خداي(آهورامزدا)اويا ښايي چهدغه دواړه يـو ځاي په يوه جسم کښي لکهد(زئوس) او (اورما زوس) په نامه پـر ستښ کيدل. لـکهڅرنګه چـه پـه نيمرو دا شي (دسورئي پهشمال کښي ير هسيمه ده) کښي دغـه دواړه «الهي» هلته يعني دکوز فرات په غرو نـو کښي د يو نا نـي او ايراني نورو خدايا نوسرهد(انتيو کوس کوماژن) دقبر د پاسه چه دهغه ځاي يو وړوکي‌باچا اود يوناني آرټسره ئي ډيره مينه وه، پرته لهدي چهيونان دهغو په محلي ديانـت اودهغه ځاي دوګړو دنيکو نودپيروي پهلارو کښي موا نع ايجاد کړي، ښوول شوي‌د ي.

الهه يادپو نان خداي :

الهه چهپه رسمي تو ګـــهدسکو پهمخ‌کښل کيده يوناني خداي ؤ.دغه خداي لهارتمس،زئوسس ،اپولون اؤ هرا کلس څخه عبارت‌دي. پهدي‌وروستيو وختوکي‌يعني‌په کال(۱۳۵۲ش) کښي چه کو مي کيندني شوي‌په هغو کښـي د سپينـــــو زرو ددر همو (٦٣) ستـــر ي‌سکي مو ندل‌شوي. دغه سکي‌د سکندر نه ترايو کراتيد اوهليوکلس پوري چه په با ختـــر کښي ئي حکو متو نه کـول ،څر ګندو نه کوي .

هراکلس دیونانی‌روایا تواو افسانو قهر مان لیکوال‌دی چه هغه تــه پــه لاتین کنبی(هیر کول) وائی او ایشیائی ولسونو هغه دیونانی خدایانوپه ډله کنبی په ډیره آسانــی منلی ؤ. په‌آی خانــم کنبی دنو موړی برونزی (بر نجی) مجسمه هرا کلس تــه ور تــه‌بنــــو ول شــــــو ی ده، هراکلس د «اندوری» په سکوباندی کنبل کیده، یعنی دهغو قهرمانانو په څیر چه دو ظیفوله سرته رسیدو وروسته‌به‌یی دبری تــاج (خــول) په سرایښوده. دهغو یو نانی‌خدایانو له ډلی څخه چــه دوی دځان‌سره راوړی وو، یو هم از س چه د ایز دورا په‌نامه کنبــی‌دهغه استعمال (دازس ا عطاء یا هدیه) ویل‌کیږی اوهمدغه‌راز سیبل چه دهغه یو نذیر په آی خانم کنبی موندل شوی ،بنایی چه وروسته دهغه‌یو څه ذکر وشی .

د هنــدو یــو نانی‌سکی‌او یونانی خدایان :

دآی خانم په بنار کنبی چه‌کوم ستر مذهبی اسنادموندل شوی هغه دیونان او باختری‌ادیانو سره‌کومه‌اړیکه نه‌لری. دغه ثبوت درکم (دسپینو زرویوډول سکی دی چه‌درهم ئی بولــی اود لو مــړ ی څــــل دپاره مو نــــدل شوی) لید ل کیږ ی. داسکــــی د هنــــد د(۱۷ ق،م) کال په شا و خوا په یوه مخ په یونانــــی ژبه دله خوا جوړی‌شوی دی. دسکی په‌یوه مخ په‌یونانی ژ بــــه دبازیلیو س اگاتو کلیوس(دا گا تو کل باچا سکه) او په‌بـــل‌مخ‌یی په پراکریټ ژبه اومحلی بر همی لیك دود دنــــوموړی‌لیکنی ژباړه لیکل شوی ده . همدغه شان‌نوموړی سکی‌څلورکنجه لری اودهند لر غو نــی هنر په واسطه پری دخدایانو تمثــــیل کنبــــل شــــــوی ، داسی بنکاری‌چه دغه سکی په‌هند کنبی جوړی شوی دی ، ځکه‌دسکی‌په‌دواړو خواؤدهندی خدایانو څیره کنبل شوی ده له‌دغو خدایانو څخه یو و لاړ و لنگ ئی په تن کنبی دی

دغه لنګک له ملا څخه تر پښو او زنګنو پورې رسیږي .

دلنګک وروستی برخه، وروسته له دې چه کین لاس او مټ پټوي په عمودي ډول ښکته پروت دی، په خولۍ کښې یې یوه ستره جوغه ټومبلې، په کین لاس کې یې یو څرخ دسپر په ډول آخستی او په ښی لاس کښې یې یو صدف (دماهی غوږ) لیدل کیږي، داسې دهند خدای (واسو ډیوا، کر یشنا) یا هندي هرا کلس دی. کله چه دلومړي سلوکوس سفیر (میګاستن) دچند راګو پتا (دهند دموریا یی سلطنت بنسټ ایښوونکی) دربار ته تللی وداسې یادونه کوي: «داد ګنګا، دسیمې هغه وګړي چه دمتهورعلاقي ته نږدې دي «دغه خلك اوس هم دکر یشنا ئیزم په فلسفه عقیده لري» د «وا سو ډیوا کر یشنا) خدای عبادت به ئې کا وه . د سکي په بل مخ دیوه بل سړي څیره کښل شوې چه (سانکاراشنا) نومیږي. داسړی د (واسوډیوا کریشنا) وروردی چه کروندګر (بزګر) هم بلل کیږي ځکه په یوه لاس کښې یې داونګ «هاؤن» لاستی او په بل لاس کښې یې قلبه نیولی ده. نوموړی سکی دهند دآرټ او تاریخ دمتخصصینو او پروفیسرانو په نزد ډیر اهمیت لري. ځکه دغسې سکې د هندی خدایانو (الهو) تمثیل کوي او هم د (وشنو ئیزم) دطر یقې یوه زړه پورې باوري سند ګڼل کیږي. تردې دمخه چه واسوډیو او سامکا راشانا، د ویشنو طر یقې سره مل اود نوموړي طر یقې سره یو ځای او ګڼل شي، تر اوسه دغو سکو په مخ په مستقل او جلا ډول ښودل شوي دي. له بلې خوا دهغو تاریخ پوهانو دپاره چه دهلینیزم سره علاقه لري یوه پوښتنه پیداکیږي چه دمرکزي ایشیا یونانی باچا څرنګه اجنبی خدایان د خپلو سکو په مخ ترسیم کړي دي؟ شایي په یوازې ډول دهغه وخت دسیاسی علتونو څیړنه ددې پوښتنې ځواب ورنه کړی شي.

قبرونه او هديرې :

ددغه ډول ودانيو دخرنګوالي په باب ددوو قبرونو له کيندنې په زړه پورې معلومات لاس ته راغلي. له دغودوو قبرو نو څخه يو قبر دنو موړی ښاردبنسټ ايښودونکي «کينيآس» دی داقبر دښار دننه په کوزنۍ برخه کښې جوړ شوی . دغه ساده ودانۍ د (T) په شکل کفشکن چه دوه ستنې لري اود اصلي قبر په نسبت يوڅه لنډ اوهغه ته مخامخ پروت ، ديوی درې پو ړيزې چو تر ې په سر جوړ شوی دی . داساده پلان چه ديونانۍ دورې په پای پورې اړه لري دهغه په شان يو بل قبر هم دښار دمشورتې معبد تر څنګ موندل شوی، ديو ډول مقدونۍ قبرونو په شان وو چه بيا به تر خاورولاندې پټيدل لکه د«لفکاد»اويا (لانګادا) مقبرې چه دکفشکن اوروی کار سره داصلي خاوز ينـــې غونډۍ چه ډيرې برخې دهغې لاندې ښخې، لوړې جو ړې شوی شــــوی دی نـږ دې ايشيا څو معبدونه او مقبرې (لکـه ارسلا ن تاش ددورا او روپوس په هديره کښې: دګا ډيومعبد جيرازا مقبره) دا ډول ودانيو ښې ښانې چه دسلو سيا نوله خوا جوړې شوی وی، له ښکلا څخه پر ته هغه ډبرين تابوت چه دکينې آس مړی په هغه کښې ايښودل کيده، اوتر خــا ورولاندې ښخ ؤ، له کيندنو څخه دمخه له مينځه تللی اويوازې هغه شيان چه لاس ته راغلــي دالاباستر څخه ديونانۍ لوښو په شان ډبرين لوښې دی . بله مقبره چه دآی خانم د ښار له ديوالونو څخه دباندې کينـدل شوی، ديوه مستطيل په ډول نهه متره اوږد والی او شپږ متره سور لري چه د لوړوالی نيمايي برخه يې تر خاورو لاندې پټه شوی ده د کړ کۍ او بام لــه ديوالو څخه پر ته پلن وواوديوه سنګر ځا ی ئی غوره کړی ؤ، دهغې دننه دودانۍ په منځ کښې دهليز دی چه ديوه بل دهليز په مخامخ دڅلو رو ګنبدلرونکو سړوبو سره ښښلی .څر نګه چه دغو نوودانيو ته په نورو

ځایو کښې مشابه ودانۍ نښته فکر کیږي چه دغه ډول مقبرې د محلي مهندسۍ ابتکار وي، مړي په سړو کوټو یا (سړوبې) کې دننه په هغو تابوتو نو کښې چه له پخو خښتو څخه جوړ شوي وو ایښودل کیدل. هغه هډیې چه ددغو سړوبو د استعمال په ورو ستیو د وروکښې لاس ته راغلي ډیرې شتمنې نه دي، په دې باب هغه هغه یوازنی اثر چه د یاد ولو وړ دی (شیسست) ئې بولي «له یو ډول پرچال څخه جوړ شوی ډبرین لو ښی چه په ر نګه ډبرو ښکلی شوی دی».

دا ډول لوښي له دننه څخه په بر خو ویشل شوي، دلو یدیځ ګندهارا د ګریک لودیك د تبرکاتو د صندوقو نو سره چه تبرکات به یې په کښې اچول، شباهت لري. په یو سړوبي کښې د کو ډړو څو خو مونه چه په هغو کې دنو موړي کو رنۍ (هغه کورنۍ چه دلو مړي ځل د پاره ئې ځان له هډیره جوړه کړه) هډوکي پراته او په دغه مقبره کښې ښخ وو او د هغو ځای په هډیره کې یوې بلې کو رنۍ نیو لی ؤ، وموندل شول. د کورنۍ نوم د خومونو په مخ لیکل شوي چه په لاندې ډول معرفي کیږي: دلیزانیاس او ایزودورا پلار او موردزروي او لورسره، او کولماسس.

د مجسمو توږل او جوړول :

د آی خانم آثار په تمثیلي هنر او آرټ کښې ډیر لږ د محلي خصو صیاتو او ممیزاتو تر آغیز ی لاند ی را غلي، هغه ډبریني مجسمې چه ډیر غلګروله وراني او تاراج څخه خوندي پاتې شوي یوازې څو نمونې مو ندل شوي چه د هغو له ډلې څخه د هر ما ئیك یوه پایه چه کټ مټ یو نانۍ ډوله جوړه شوي د یادو لو وړ ده. هر ما ئیك د یونانی خدا یا نو له ډلې څخه دی او په هرمز پوري اړه لري. دده نوم به په هغو پایو باندې چه ده ته ښښلې شوې د تل د پاره لیکل کیده. د پایې په پورتنۍ برخه کښې د یوه زاړه سړي څېره په داسې شان ښودل

شوي چه کوټ دده ټول ځان ځان پټ کړي، فیته یې په سراو
دتندي ګونځي یې کټ مټ دیو ناني پور تـر یتـو نـو
ښکاره ندوي دي. نیم پرانستې باڼه یې دهغه دسترګو پټ کتل
اوتو چه ښئي، دږیرې ویښتان یې نسبتاً دشقیقو دکـو ړ ی
ویـښتانـو او څـنـو سـر ه نابرابر دي ، دمخ د غـو ښو
راو لـــو یـــد نـــه اولوړوالی یې دمتنا سبې قوي او
ریالیزم ښکارندوي دي. دیوه بل لو ځ سړي مجسمه چه په
سر دپاڼي تاج لري دانا ټومیك ددقیقو قواعدو پەلر لو سر ه
توږل شو ی، د هغه دنیمګړي شکل خطونه ثابتوي چه د غه
مجسمه په خپله دهغه ځای یعنې دآی خانم دهنر مندانو شهکاري
ده . همدا رنګـه د یـــو ی و لاړ ی ښځـــی مجسمــه
چه دیوي پایې دپاسه یې تکیه کړې ناقصه او نیمګړي ښکاري،
اواوچت نقش چه په «ریلیف» شهرت لري «ریلیف» لـکه د
مجسمې پەشان په ځانګړې توګه توږل کیږي، بلکه ځیري چه د هر
ډول موادو په منځ جوړ یږ ی بـــر جستـــه ښـــو د ل
کیـږي. یو بـــل ځـــوان هم له جګو اوږدو ویښتانو سره
چه د ا یفپ کالي ئې آغو ستي او دځـــوا نـــو عسکرو په شان
چه عـــمر یـــی د «۱۸ـ۲۰» کلونو په شاوخوا کښې اټکل
کیدای شي، دکیڼ مټ او شاد پټو لو څخه وروسته پر وت کـــوږ
معلو میږي . دغه ډول شال یا بالاپوښ یو ناني عسکرو د
کلامید په نوم یاداوه، چه دهغې آخري بر خه زیني (پوړۍ) ته
مخامخ دیوه پین په وسیله نښتې چه مونږ دی ډول لباس ته یالان
دمدیترانې دهنري مرکزو نولیریوالی دد ی سبب شــو،
هغه کلاسیزم چه دآی خا نــم مجسمه جو ړوونکو لو مړی ځل
دځان سره راوړی ؤ، تر پایه پوري وساتی او د هلنیستیك
هیڅ ډول نوي تحول په کښې بر خه وانه خلی. دښار دمشورتي
معبد مجسمه چه هغه ته بـــه عبادت کیده، پر ته له نیمګړو
ټوټو بل کوم څیز په لاس نه دی راغلی په دی باب دیـــونـــان د

مخصو ص تخنیـك یـعنـــی‌دا کر و لیـــت د مجسمـــو پیروی شوی‌اود مجسمی لوخه‌اولغړه بر خه یی دډبــری او پاتی بر خه یی‌دخورا اقتصادی‌موادو لکه، لرگی، ختی‌او یاستوك خخه جوړه شوی ده. دهیکل‌تو ړنی په‌صنعت‌کښی‌دباختری یونانیانو برخه اخستل، ددی‌سبب‌شوچه‌دخاورینی یاستوکی مجسمو دجوړولو طریقه دمیلادپه‌لومړی پیړی کښی پـــه مرکزی ایشیا او گندهاراکښی په ډیره چټکی رائـــج شوه ،

ددی ډول مجسمی خخه په آی‌خانم کښی یوائی‌یو خو ټوټی پیداشوی چه دهغو خخه یوه‌ئی دیوی ښځی پوره‌خیره‌اوبله ئی دیوه سړی خیره په خوراواضحه توگه په گو ته کوی .

ددی نه علاوه دنورو زر گونو نامعلوموپارچوخخه‌خر گندیږی چه د سکندریـــی دستـــو کجوړولو اودقبر سس دشاهانو دخاورینو مجسمو طـــر یقـــه‌په‌باختر کښی پیاوړ ی شوه‌او دا صنعت‌ئی وروسته‌بیادخپلوټولو خصو صیاتو سره نور و نسلونو ته پریښود .

دگچ خخه قالب جوړول :

یودهغو وسائیلو خخه چه دمغربی یونان آغیزی پری پـــه ښه ډول خپری شوی دفلز ی‌ظروفو دبر جسته ا شکا لـــو قالب گیری‌وه چه‌دنمو نی پـــه‌توگه به په تولیدی دستگا ه‌او دآرټ په آماتورانو خر خید ي. په‌مرکزی ایشاکښی دبگرام له خزانی خخه دمصر دسکندرئی‌پوری دتجارتی لاری په آخر ی برخه کښی ټول میندل شوی‌آ ثـــا ر چـــه د میـــلاد خخه وروسته پر دوهمی‌پیړی‌پور ی اړه لری، دگچ خخـــه قالب گیری شوی، لیږ د ول کیدل، چه‌د هغی جملی خخـــه دقالبو نو او قا لبگیری نمونی‌چه‌په آی خانم کښی لاس تـــه راغلی ثابتوی‌چه لیری‌سیموته‌ددغه ډول آثـار و صـــادرات دهلینیزم داغیـــزی لا نـــدی ددهلینیست لـــه دوری نـــه

مخکښې شروع شوی وو.
دآی خانم دکشف شوو آثارو نمونې چه په مکمله توګه پاتې دي دختو یو قالب چه دکوم فلزي جام له برجسته نقشو څخه اخیستل شوی، دبد نپورتنۍ برخه یې دښځې اویا ښایې د (الهه) ښکارندوی وی، دخیری برجسته خطونه د دغه پیاوړي طرز ددغې استا کارې دپوره قدرت اوظرافت ترجمانی کوي.
بل قالب شوی اثر د یوآس هیکل دځغاستې په حال کښې ښيي چه زین یې دقا لینچي پر ځای دپړ انګک په پوټکی او د څر منو په بندونو ښکلی شوی . په بل قالب شوي آثر باندی د آتن دښار خدآی لیدل کیږي چه راکښلی اندام لري اود(یوناني خدای) چه په سلسله سره ددو لسو خدا یا نو پورې مربوط خدای دی، یوه پنهه برخه ښئی چه د نیز اپه عاجی ریتون (یوډول لو ښي چه دښکر شکل لري اوورو ستی برخه یې دیوه حیوان په تمثیل سره پای ته رسیږي)کښل شوی ا واصلاً دیونان اوبا ختری هنر مندانو دزیار نتیجه ده ،شوی دی .
یادونه : نیزیا نسیا دهلنستیك اوپارتیانو ددورې مربوط ښار دی چه دشوروی اتحاد په خاوره کښې دشوروی لرغون پیژندو نکو له خوا کیند ل شوی دی.
عاجی آثار :
هغه زیاتره اندازه زینتی اونقشی ټوټی چه د آ ی خانم د کیندنی څخه لاس ته راغلی څرګندوی چه دیونان د«عاج» هنری مکتب په دغه ځای کښې په کار لوید لی او د هغه اومه موادیې دهندڅخه چه دهغه وخت ګاونډی یې ؤ په زیاته اندازه لاس ته راوړل. دلاس ته راوړل شوو آثارو دجملې نه بایدد یوعاجی تخت، د پاتی شوی برخې څخه چه دهغی دبندوهلو او خرادی دسیستم طریقه دهغو یونانی څوکیو څخه چه نمونه

یی په نیزا کښې لاس ته‌راغلی‌او د یونان او باختری آرتیستانو کاردی، یادونه وکړو .

مجسمه او د هغې محلـی شکلونه :

په‌آی خانم کښې د هلنیـزم‌ور بنستیانی او اصیل هیکـــل جوړولو نه‌پرته په کوچنیـــواشکالو کښې محلی هنر پـــه ډاګه څرګند یږی. ځینې‌وخت خدایان په پنډو جامواوقیمتی جوهراتو اویاد پوره جزئیاتوسره په‌لوڅو شکلونو دشرقی طرز سره سم داسې ښکـاره‌شـوی چـه پیچلـــی او وچ خصوصیات د هغې لـه غونـی‌اهمیت، او ارز ښت زیاتوی.

دسیبل پشقابونه دیونان‌اواو ایشیایی آرټ نمونه:

تقریبا د، دوو نهائی قطبونو ترمنځ‌په‌فاصلې سره‌یونانی تاثیراتو څخه یو تازه او بی‌سابقه آرټ مینځ ته راغـــی چه‌د هغې جملې نه‌په آی‌خانم‌کښې دسیبل په نامه لاس ته را غلـــی بشقـا بـو نـــه‌مـــو نږ تـــه ددی اجازه راکـوی چـو د هغې پـــه‌باب زیاتی تبصری و کـړو . دغه‌لر دیوی ګردی نقره ئـی‌لوحې یاصفحې څخه عبارت‌دی چه‌دهغې قطر د (۲۵) سانتی‌مترو څخه زیات‌نه‌دی اودهغې په‌مخ په زاوتلی (بر جستـــه)جوړ شکلونه لیدل کـیږی‌اود هغې دسطحې په ځینو برخـوکښې دطلا کا ری‌آثار شتـــه اصلاً دغــه قـــا ب دسو غات پیشکش په‌تو ګه دیوه لر ګی په‌واسطه دښار په معبد باندی‌ایښودل کیده، دهغو شکلونو دجملې نه‌چه دقاب په مـــخ‌مخ‌باندی لیدل کیږی د سیبل په‌مخ یونان طبیعته (الهه) دیوی ګاډی دپا سه په داسې حا ل کښې کښنل شوی چـه‌ګا ډی‌دزمریانو په واسطه را کښل کیږی اود څپلو اوسیدلودځای‌دیوی غرنی برخې نه‌دتیریدو په حال کښې ده. د سیبـــل په‌څنګ کښې د بـــر ی ا و فتحې په‌نامه یوه وزر لرونکی‌پرښته ولاړه ده چه په‌لاس‌کښې

بې یوه اوږده کمچینه (یو ډول لښته ده چه پاسنۍ برخه یې دخرمنۍ په ځای دیوه نرۍ فلز څخه جوړیږي اود عوامو په اصطلاح ورته دلرګی چوکه‌ویله کیږي) نیولي اودزمریانو ګاډی په هغو کمرونو باندې ځغلوي چه‌د هغې ګلان دسیبل دمعشوقی آتیس‌دوینو دڅاڅکوڅخه جوړ شوی دی .

دوه‌تنه راهبان په اوږد د وږومهینو جامو چه ملاوې یې په ټوټانه ټینګې تړل شوې او اوږ دې خولې ئې په سر دی ، په دغه صحنه‌کښې لیدل کیږي .یود هغوی څخه دګاډې شا ته د خپلو پښو په‌پنځو ځان داسې اوچت کړی څود هغې چتر ي په‌واسطه‌چه‌په‌لاس کښې یې ده په ښه توګه دالهې په سر باندې سیوری وکړي، بل یې ګاډې‌ته مخامخ دترتیب شوي عبا دتځای دپاسه دیوه اوجاق په‌سر باندې دکندهر د سو زولو په‌حالت کښې‌لیدل کیږي.ددغې صحنې په پاسنۍ برخه‌کښې‌په‌آسمان کښې لمر دنیم تنه هلیوس (هغه خدا ی چه‌دلمر نمایندګی کوی)په شکل چه‌دسرشاوخوایې دلمروړانګوښایسته کړې، دمیاشتې هلال او یو ستوري‌ځلیږي.دغه قاب په‌پوره مهارت‌سره‌دنیم‌یو نانی او نیم‌ایشیایې مخلوط اوګه‌هنر نمایندګی کوی .

دشکل‌له‌نظره‌دسیبل تمثیل‌چه دګاډې دپاسه ځای په‌ځای شوی او نو موړی‌ګا ډي‌دد ووزمر یانو په ذریعه کښل کیږي ،دی حقیقت ته رسیدلی‌شو ،چه هلیوس له یونان څخه نشئت کړی او همداډول‌دختیځې خوادرا هبینوجامې‌هم دیو نانی الهه (ګال) خادمانو ته ورته دی. د سیبل دجامو دچین او دهغه دوه زمری چه‌هریوه خپله یوه پښه جګه کړې اود ګال‌تمثیل چه دپښو دپنجې په‌ذریعه خپل ځان‌هسك شانته ښئي، دډ ول‌اوترخ له‌مخې دیو نانی آرټ په چو کاټ کښې شامل دی. د را هبینولوڅې پښې داحترام ښښا نې دی. دلته دیوی چتر ي سره‌دیوه بل راهب شته والی‌چه‌د

ګاډي خواته ولاړ دي، ختيځي عنعنې ته ورته دي. همداشان دشکلونو ځای په ځای کول، دځيرو دځرګندولو طريقې چه په ځينو وختو کښې له پروفيل او ځينو ساده حرکاتو څخه کار اخيستل شوی په تيره بيا دسيبل موقعيت ديوه بت غوندې دهغو صحنو سره مقايسه کيږي کوم چه د سيدان دسکون په مخ کښل شوی او په زړه پورې ژوره ختيځه قوه په کښې ښکاري .

دنظرياتو اجمال چه دآی خانم دکيندنو په باب موږ ړاندې کړ دابه ښه وي چه ووايم : کوم معجز ساختمانونه چه باختري يونانيانو په خپل وخت او زمان کښې منځ ته راوړي ، ارو پايي هيوادونه يې په خپل وخت کې له جوړولو څخه عاجز وو .

دهغې زمانې يو نانيان هيڅکله په دې فکر کښې نه وو چه آتن په د آمو ترسيند او يا ترپلا (هغه ځای چه د فليپ اود ده دزوی اسکندر مقدونې دزيږيدنې ځای ؤ) پورې فتح کړي. خو خپل افکار يې دجغرافيايي شرايطو دپه نظر کښې نيو لو له مخې دمحلي او عنعنوي پوهې سره يوځای کړل، په نتيجه کښې يو ډول نوی آبادي ودانې شوې چه د ختيځ او لويديځ تمدن نښې نښانې ترې په ځانګړې توګه وليدل شوې .

څنګه چه نوموړې ساختمانونه دزمانې دآوښتون او چاپير يال دشرائطو او ضرورت سره سم دتطبيق وړ نه وو ، نو خپل ارزښت بې ډير ژر له لاسه ورکړ او يوازې هغه تمثيلي هنر چه د کلتوري چاپير يال ترآغيزې لاندې يې وده کړې وه، ځای په ځای په خپل حال پاتې او دوام يې وکړ .

هلينيزم د هنر ی تحولاتو ه لړ کښې چه په مديترانه کښې منځ ته راغلې ؤ، سر چينه آخستې او په نتيجه کښې د باختر په خاوره کښې له مينځه لاړ او څوپيړې و رو سته د منځنۍ ايشيا (هند او نورې شمال ختيځ سيمې)د هنر په ژوندې کولو کښې ممدو ګڼل شو.

آی خانم

یك شهر باستانی در قلب آسیا

شهر باستانی آی‌خانم (۱) که آنرا فعلا به اسم محلی نسبتا جدید آن «تپه آی خانم» (تپه ماه‌خانم) میشناسیم در باختر **یونانی (مراد از باختر یونانی و یا یونانی یونان و باختری است) در حد نهائی قلمرو** موقعیت داشت چه باختر بیشتر به جریان وسطی اکسوس (آمودریا) مطابقت می نمود و زیاد تر بطرف غرب باز بود. بطرف شرق وضع جغرافیائی باختر با ریکتر موازی دریای آمو بین کوه های حصار خاك جمهوریت ازبکستان اتحاد شوروی درجناح راست دریا وکوه های بدخشان که مربوط هندوکش میباشد بطرف چپ دریا داخل خاك افغانستان امتداد داشت که تقریبا به خط مستقیم به فاصله بیست کیلو متر از بلخ مرکز سلطنت آن وقت دور میباشد .

---

(۱) هلینیزم درسه قرن اخیر قبل از میلاد در آسیای وسطی (افغانستان امروز وحوزه های مجاور) از کناره های دریای آمو ومعاونین آن الی هندوکش طوری ریشه دوانید که تمدن های بعدی رابکلی متاثر ساخته ومميزات هنری آن تارسیدن اسلام پایه‌دار ماند-این آسیای دور یونانی ها چنانکه آنرا به این اسم یاد مینمودند زادهٔ فتوحات سکندر بود که در حقیقت باختر زمین مهد تمدن آن محسوب میشد .

بعداز فتوحات سکندر

در آنجا یك حکومت مستحکم یونانی مستقر شده وکمی نگذشت که اقتدار

(بقیه در ص دوم)

شهر بلخ مرکز حائزاهمیت وپایتخت تاریخی فعلا در ساحه مزار شریف بوده واز اهمیت شاهراه تجارتی آن کاسته شده است .

آی خانم برخلاف انتظارروی کدام شاهراه تجارتی مهم واقع نبوده چه راه تجارتی هند بـه طرف غرب از بامیان به بلـخ اتصال پیدامیکرد. اگر راه دیگرازآنجا بطرف دریای کوکچـه وپامیر بالاخره به ترکستان چینی میرسید ، در قرو نیکه به مطالعه آن دلچسپی داریـم یك رول عمده رابازی نمیکرد. پس این موقعیت جغرافیایی خاص برای شهرآی خانم در قدیم نقش مرکز ولایتی مهـم رامیداد که از تجارت نه بلکه

وقدرت هنری شان از حدود سرحدات معینه بطرف بیرون سرازیر شدـ مدت طویلی تاریکی تاریخ این تمدن راکه تنـها شهر های آن مردمان غـرب رابه حیرت انداخته بود پوشانیده بود به همان اندازه که در بارهٔ لشکر کشی های سکندر اسنادتاریخی زیاد موجوداست به همان اندازه آنچه مربوطدوره های بعدی فتوحات آن یعنی تمدن یونان وباختری میباشد اسناد گنگ ونامکمل میباشد برای حل مطلب دلائل عمـده موجود است که بشرح آن میپردازیم.

اول اینکه تاریخ یونان وباختر وهند شمال غرب در کتب ضم تا ریخ شاهان سلوسی درج است که همین شاهان قبل از پارت ها صاحب اقتدار **بودند وبه اثرجنگهای متعددمقابل شان** ضعیف شده از بین رفتند.

اسنادیکه دراین باره مـوجود **استقناعت بخش بوده اما آنچه مربوطیونان وباختر میباشد ناچیز و نامکمل تلقی میشود • در اسناد نا مکمل یو نانی راجع به حملات انتیو کوس سوم وخصوصا محاصره بلخ که مدت دیری با شهامت از خود دفاع نمود بصورت صحیح تشر یـح داده نشده ، ضمناً شواهد اپولو دور ارتیمیتائی مؤلـف تاریخ پارت ها منحیث سند دیگـری میتوان تذکر داد :**

اسناد لاتین مانـنـد تـاریخ خلص بازماندگان سکندر تالیف مؤرخ گولوائی

ازپیداوار دره حاصلخیز کـــه تقریبا به عرض ده کیلومتر و طول ۵۰ کیلو متـــر بین آمودریا و کوه های بدخشان موقعیت دارد استفاده اعظمی به عمـل می آمد. یک کانال بزرگ کـه بقایای آن هنوز به نظر میر سدآب دریای کوکچه راروی زمین هـ ی حا صلخیز این ناحیـــه سرازیرمینمودکه البته پیداوار متنوع ازآن بدست می آمد .آسیاب های دستی متعدد که از حفریات آی خانم بدست آمده واکثرآن به طرز آسیاب هـای یونانی میباشد، مارا به فکـرآن میندازد که زرع غله جـات اهمیت بسز ا یـی دا شـــت موجودیت قصر والحاقیه های

«گول نام قدیم فرانسه بوده تروگوس پمپیوس که معاصر اگوست امپراتور روم زندگی میکرد میتوان یاد آورشد.اسناد هندی وچینائی دربارهٔ این بخش تاریخ باختر گنگ میباشد علت عمدهٔ آن اینست که چین وقتی با سلطنت یونان وباختری به تماس میشودکه این سلطنت روبه تنزل بوده وکمی بعداز بین میرود ورنه اسناد چینائی کمـک بزرگی برای روشن ساختن این تاریخ کهن مینمود .

پس در عدم نسخه واسناد مؤثق تاریخی مطالعه کتب جغرافیه قدیم مانند نـوشته هـا ی سترا بون وپتلومی«پطلیموس» ورهنمای ایزودورشراکس ازیکطرف و خصوصاً مطالعه سکه های زیبای این دوره که دانشمندان انگلیسی درابتدای کلکسیون های شخصی وموزیم های غربی را مملو ساختند از طرف دیگر معلو مات بیشتر ارائـه نموده است .

لذا سکه شناسان به تشخیص سکه ها ویك مؤرخ مشهور مانند تارن بنابر مقتضیات وقت به شیوه شارلوك هو لمس(قهرمان رومان هـای مشهور پولیس انگلستان) در تالیف تاریخ این دوره پرداختند . به این اساس میدانیم کـه بعد اسکندر در سالـهای اغتشاش درسنه ۳۰۵ ق م باختر زمین تحت تسلط سلوسی ها در آمد وهم میدانیم که در سنه ۲۵۰ ق م شاهان باختر بنابر

بزرگ که درشهر تحت حفریات میباشد واضح میسازد که یونانی ها یکبار اقامت گزین شده به زرع زمین های اطراف شهر پرداخته اند واین جای تردید نیست که اندازه زیاد ثروت امرای یونان وباختر اززراعت منشاء میگرفت .

آی خانم شهرحربی :

بنابر موقعیت دور افتاده از مرکز باختر ، آی خانم حائز اهمیت استراتیژیکی مهم بود. این شهر کنترول تنگنائی را که درحدود بیست کیلو متر مقابل دریای قزل سو یکی ازمعاونین

جنگ‌ها وسیاست مخصوص سلوسی‌ها که بیشتر متوجه مستعمرات مدیترانه بود برای استرداد استقلال **خود قدعلم نمودند وهمچنان معلومات داریم که به** چه وضع دراخیر قرن سوم ق.م اقتدار **خودرا بالای شمال غرب هند پخش نمودند وبالاخره بنابر ضعفیکه دراواخر قرن دوم ق م مواجه شان شد درسنه** ۱۳۰ ق م تحت فشار تهاجم واستیلای کوچی ها درشمال هندوکش از بین **رفته ولی الی سنه ۵۰ ق م در جنوب هندوکش استقرار داشتند . این وقایع تاریخی که استخوان بندی تمدن یونان** وباختری راتشکیل میدهد به آن گوشت **وپوست کمبود بود ، زیرا اسناد** تاریخی دراین باره به **طور قطعی گنگ ونا مکمل است . لذا به این اسکلیت بی جسم کشفیات باستان شناسی جسم وروح دمید و در باره** تمدن مادی وطرز تفکر شان که کلتور **وثقافت زادهٔ آن میباشد روشنی بخصوص انداخت .**

هیأت باستانشناسی فرانسه درافغانستان که از سنه ۱۹۲۲ به اینطرف بفکر روشن ساختن این دوره پرافتخارمساعی زیاد نموده است بعدازتجارب تلخ الفرد فوشه در بین سالهای ۱۹۲۵-۱۹۲٤ و دانیل شلومبرژه در سال ۱۹٤۷ از سال ۱۹٦۵ به اینطرف آخر درجائی حفریات مینماید که یکی **از شهر های بزرگ باستانی در آنجامدفون است .**

سمت راست آمودریا که فلات‌حصار راکه شاخه های آن الی نزدیکی دریای آموجلو می آیدقطع می نماید. راه های متعدد مقابل کوچی های دشت هـای‌هموار آسیای مرکزی که‌تهاجم شان ازطرف شما ل شـــرق‌سرازیر میشد و عموما بطرف زمین های حاصلخیز باختر درحرکت بودند بازبود ومجبورا از این منطقه عبور میکـردند .آی خانم که درزاویه اتصـــال دریای کوکچه وآمودریا جادارد‌حرکت کو چی‌هایی راکه‌ازکوه های بدخشان ازدره کوکچـــه‌بطرف هندوکش در حر کـت بودند کنترول ونظارت مینمودبه این اساس آی خانم مانند یك تانه استحکامی پیش قـدم‌درحدود شرقی باختر توسـط اسکندر وبازماندگان سلو سی‌آن در جایی‌انتخاب شده که‌در سرحد زمین ها ی زراعتـــی‌حاصلخیز وتهاجم کوچی اخـذ موقع مینمود. ساختمان ارضی‌یاتوپو گرافی شهر واضـــح میسازدکه آی خانم مانند یـك‌شهر مهم ولایت و مرکـــز استحکامی ارضی آنوقت بود.طرز ساختمان قدیم شهر کـه ارتفاع آن تقریبا شصت مترمیباشد بنابرموقعیتیکه درزاویه اتصال دودریا(آمودریاوکوکچه)اخذ نموده بودبه شکل یـــك مثلث توپوگرافی محل به آ ن‌یك دفاع طبیعی میداد. طـول شهر ۱۸۰۰ متر وعرض اعظمی‌آن ۱۶۰۰ متر میباشد .

یگانه قسمت شهرکه‌زودترمورد خطر مواجه بود طـرف شمال آن بود که برای دفاع‌آن‌یك دیواراستحکامی عظیم‌اعمار گردیده بود که بدیوار هـای‌سه طرف دیگر وصل بود یك کاوش در دیوار شمالی بطرف‌هموار‌ی بیرون از شهرصورت گرفته است که در بارهٔ وضع‌چگونگی ا ستحکا مـات شهر روشنی می‌اندازد. دیوارمذکورتنها توسط خشت خام بنایافته که ضخامت آن به (۱۱ متر وارتفاع آ ن ۱۰ متر) تخمیـــن گردیده است .

برج های پرانه کاری آن‌به‌شکل مستطیل اعمار گردیده که‌عرض آن ۱۹ متر وبرآمدگی‌آن بیش از ۱۱ مترنمیباشد . این استحکامات عظیم و لی ازنگاه ساختمان بسیار ساده متقابل مها جمینی که بجزسوارکاری و سیلهٔ دیگر حربی نداشتند آباد گردیده بود .

در مقابل و موازی دیوارشمالی فرو رفتگی به نظر میر سد که آنرا خندق‌خشك باید نامید‌زیرااز آب پرنبوده تنها وسیلهٔ دفاعی بود(باثرحفریات ثابت شد که دربین خندق آب هرگزجا نمیگرفت)به این‌صورت حیات در بین شهر تحتانی‌که‌دربین دریای اکروپول (بالاحصار) موقعیت داشت‌بصورت درست دنبال میشد . روی بالا حصار شهر دوقلعهٔ جنگی یکی در جناح‌شمالی ودیگر آن درزاویهٔ جنوب‌شرقی‌اعمار گردیده‌که از آنجانظارت شهر و اطراف به سهولت‌صورت میگرفت .

مبداء شهر :

آنچه مربوط به مبداء شهرمی‌باشد معلومات کافی در دست نیست . تنها همینقدرگفته میتوانیم که این شهرروی کدام ساختمان مهم قبلی‌اعمارنگردیده است . راجع به اعمار شهر توسط اسکندرکه دو سال را در شمال هندوکش سپری نمود (بین‌سالهای ۳۲۹ و ۳۲۷ ق م) و سلوکوس اول که بعد ازاستقرار و اقتدار در سوریه وبین النهرین برای ارتباطدادن قوای نظامی یونانی ، ایران وآسیای مرکزی‌درسال (۳۰۵ق‌م) به اینطرف به‌آسیا سفر نمود هنوز تردید موجود است. درصورت عدم کتیبه‌یاسند موثق‌که نام شهررابما میاموزد یگانه چاره که موجود است مطالعهٔ دقیقاقشار قدیم شهر می‌باشد و چون یگانه و سیلهٔ‌سنه‌گذاری تیکر یا سفال شناسی میباشد روی‌مجبوریت‌در سنه گذاری به بیست‌سال

اشتباه مواجه میشویم . بازهم بنابر بعضی مقا یسات تاریخی فکر میشود که بانی شـهر سکندر میباشد زیرا اسکندر از موقعیت ا سترا تژ یـکی این منطقه چشم پوشی نکرده واز طرف دیگر جغرافیه دا ن یونانی پتو لو می (پطلیموس) از یك اسکندریه او کسا یان (یعنی سکندریهٔ در یای آمو) تذکار میدهد که آنرا به آی خانم بصورت صحیح میتوان تطبیق نمود دراین باره بعضی شواهد دیگر نیز دردست است کـــه شاید سلو کـوس و پسرش انتیو کوس که سیاست استعمار جو یانه رادرآسیا دنبال مـی نمودند در اعمار شهر اقــدام نموده باشند . در هر صورت نه سکندر و نه سلو کوس در اعما ر شهر شخصا اشتراك ورزیده اند ز یرا بنای شهـر توسط شخصی صورت گرفته است که اسم آن کینی آس بود وشاید تحت قیادت یکی ازاین شاهان کار مینمود. مقبره آن بنیانگذار شهر یعنی کینی آس در اثر حفریات جوار کار تـهٔ حکومتی دا خـل شهر کشف گردید ، اسم نامبرده در کتیبهٔ که ازحفریات مقبره اش بدست آمده ذکر گـــر دیده است. همچنان دراوائل دورهٔ هلنستیك تنها موسس شهر را که در بنای آن اقدام نموده در داخل شهر بخاك می سپا ریدند . عمر شهر آی خانم تقریباً دوقرن بیشتر نبود . در حدود سا ل (۱۳۰ ق م) ازمشاهدات یك سفیر چین موصوف به شا ن کیـــن استنباط میشود که به باختر سفر نموده واین منطقه را در اغتشا ش وضعف مــلا حـظه نموده مرکز سلطنت توســـط حریق تخریب ومها جمین بادیه نشین در اطراف دریای امو به سلطنت یونان با ختـــــر ی خاتمه دادند . ولی حـیات در شهر بدون وقفه دو بـا ره شروع میشود واین باشندگان یونانی نژاد نبوده زیـرا ازطرز حیات شان چنین واضح میشود که بعداز تخریب شهر در آنجا مسکن گزین شده وبه طور یونانی ها حیات بسر می بردند .

یك معبد مهم شهر را به خانه‌های نشیمن تبدیل کرده و در آنجا زندگی مینمودند همچنان درداخل جمنازیوم (جا ئیکه تعالیم فکری و جسمانی تدریس میشد) شهر یونانی کسبه کار ها جا گرفته و درمرکز حکمرانی شهر برای به دست آوردن خشت های پخته‌دیوار ها قصر هارا تخریب مینمودند . این تاراج شان **باعث آن شد که تمام آثار** سنگی بطور عموم تخریب وبرای بدست آوردن چونه به داش ها فرستاده میشد . این مهاجمین که باعث از بین بردن سلطنت یونانو باختری شد چند سال بعد به نوبهٔ خود توسط حملهٔ دیگر ی از بادیه نشین های جدید از بین رفتند به اینصورت در حدودسنه ۵۰ ق م آی خانم یك شهرویرانه وآهسته آهسته درطول قرون خاك روی مخروبه های آنرا پوشانیده و مدفون ساخت .

باشند گان شهر :

بنا بر وسعت شهر آی‌خانم فکر میشود که درانجا تعداد زیاد مردم از نژاد های مختلف حیات بسر میبردند .

زیرا راجع به سکندریه ققفازیعنی بگرام فعلی که در جنوب هندوکش موقعیت دارد چنین معلومات در دست است روی همرفته شاید باشندگان یونانی نژادآی‌خانم بیشتر بودند زیرا از جمله(۱۳۵۰۰) نفر ازعساکری که سکندر ازخود میگذارد اگر تعداد آنها به اثر اغتشاش ولایات شمالی امپراتوری بعد ازمرکز سکندر تلف شدندبازهم تعداد باقی مانده قابل ملاحظه بود .

بعدتر تحت حکمرانی سلوس‌ها در تعداد یونانی نژاد ها افزایش بعمل آمد زیرا سلوکوس اول وا نتیو کوس اول برای استحکام قدرت اساس **شهر های دیگر یونانی را** میگذارند. در جملهٔ یونانی های تازه دم که داخل باختر زمین

شدند از ایو تیدم با شنــده ماگنیزی میناندر (شهر یونانی ترکیه مربوط لیدی یعـــنی ماگنیزی جوارد ریای میناندر) یاد آور شویم زیرا نامبرده درسال ۲۳۰ ق م به حیث شاه یونان وباختر بتخت سلطنت رسید چند کتیبهٔ محدودی که از آی خانم بدست آمــده بما راجع بنام های محــلی و یونانی معلومات میدهد اسمای یونانی که در کتیبه های شهر خوانده میشود مانند استرابن کوسمسس ، زینان ،هرمایوس ایزید ورا مروج بوده اسمــای کیتی اس ، تیربالوس، سترابون کوسموس،زینان، هرمایوس،لیزا نیاس که اشخاص مقتدر شهر بودند رول مهم رامنحیث یونانی ها و خصوصا مقدونی ها بـازی مینمودنــد که چنین شرایط در شهر های یونانی آنوقت مانند سیــوز (یعنی شوش امروزه وشهرباستان ایران) ودورا ایروپوس (شهرقدیم سوریه که در حدود سال ۲۸۰ ق م توسط سلو کوس نیکاتور بنا گردید) مشابه می باشد .

آی خانم مرکــز کلتور ی یونانی :

قراریکه از مطالعهٔ این کتیبه **ها واضح میشود یونی های شهر آی خانم بدون اینــکه ازنقطه نظر زبان تحت تاثیر قواعد محلــی بــرونــد بــه** همان زبان سرو کار داشتــه که در آنزمان یونانی مراکــزعمده مدیترانه آنرا استعمال مینمودند .مامیدانیم که یونانی ها روی لوحه سنگ های قبــر های خود شرح حال متوفی رابه شعر و فرد درج مینمودند واین تاثیرات ادبی شان روی کتیبهٔ اشوکا (شاه مقتــــدر سلطنت موریا) واضح خوانده میشود که علاوه از این که به دیانت بودائی گرو یده شــده بودند مردم کندهار از رمــز کلیات فــلاسفه یونانی مانـندافلاطون وارسطو به وضاحت معلومات داشتند. درآی خانم از زبان های محلی یك نمونه از

رسم الخط آرامی (یکی از رسم‌الخط های قدیم آسیای نزدیك ومیانه) لست خرید وفروش روی یك تیکر بدست آمده که در این باره باید از تاثیر رهخا منشی ها یاد آور شد چه زبان رسمی سلطنت شا ن‌آرامی تعیین گردیده بود. به همان اندازه که یونانی هازبان‌خود را بطور خالص و سچه نگهداری‌مینمودند همان اندازه‌در نگهداشت کلتور خودسعی نمودند. مثال خوبی که از آن‌باید نام برد حصهٔ از نصایح دلفی(دلف‌شهر ومعبد مشهوریونان است)شهر آی خانم که داخل محوطهٔ مقبره موسس‌شهر بدست آمده ودر آن نصایح اخلاقی شعار داده‌شده‌است.

از جمله یکصد و پنجاه نصیحت که اندازه زیاد آن از بین رفته است وحصه آخری‌متن چون در کتیبه جا نبود روی مجبوریت محرر روی‌سنگ تحتانی که بالای آن کتیبه جا میگرفت پنج‌نصیحت‌آخری را درج و نوشته است که ترجمه آن از این قرار‌است:

ای طفل خود را با تربیه‌حسنه جلوه ده، ای پسر مرد جان خود باش، ای مرد جوان باعدالت باش، وای مرد سالخورده نصحیت خوب کن‌که بعدازمرگ‌بتو دررد بگویند این پنج فرد پنج مرحله راتشریح میدهد که در طول‌عمر انسان در تلاش آن باشد که‌با خصلت خوب حیات بسر برد و دو قرن بعد ترد رهند‌همین نصایح اپولون دلف (خدائی یونانی‌که معبد آن دردلف ساخته شده بود) توسط یك یونانی نیمه هندی هیلو‌دور پسر دی آن که نماینده شاه یونانی‌انتیاسیداس طوری‌درج شده که از نصائح و افکار فلسفی ویشنو انحراف‌ننموده است راجع به نصائح دلفی مقبرهٔ کینی آس آی خانم‌که نماینده اصیل‌کلتور یونانی اگر بیشتر توضیح بدهیم ازاین قرار است که یك‌فیلسوف

که از اشعار ارسطو پیروی می‌نمود واسم آن کلی ارگ سولی (یعنی ازسول جزیره ازیویان) بنابر دلچسپی و علاقه که به مطالعه دیانت وادیان آسیائی داشت این نصائح را با خود باآی خانم آورد. از نقطه نظر دیگر در تربیه و تحصیلات یعنی تمرین جسمانی (سپورت) و تعالیم فکری شهر آی خانم از دیگر شهر های یونانی عقب نبود چه موجودیت یک جمنازیوم در نزدیکی دریای آمو داخل شهر مارا به این واقعیت متوجه میسازد که مانند دیگر جمنازیوم ها حائز اهمیت یونان صاحب الامران دو خدا یا ن یونانی یکجا هرمزو هراکلس میباشد که در آی خانم کتیبه از این جمنازیوم بدست آمده که قول مارا تائید میکند.

خطوط عمده یوربانیزم شهر :

آی خانم منحیث یک شهر یونانی تحت نظارت شاه یونان و باختری دارای قوانین مدنی مستقل مشتمل از یک مجلس مردم ، یك مجلس عالی مشاورین وبصورت صحیح معلومات داریم که در شهر دو حکمران یکجا امور رسمی را تعقیب مینمودند عمارات رسمی که در حصه وسطی شهر تحتانی اخذ موقعیت نموده است ، دارای یك یوربانیزم با خطوط متناسب مدنظر گرفته شده بود و برای اینکه در توسعه این کار ته رسمی سکتگی رخ ندهد سرك عمومی شهر که اصلا باید شهر را در طول آن بدو حصه تقریبا مساوی تقسیم مینمود بطرف شرق به نزدیکی تمائلیت اکرو پول یا بالاحصار **قصدا انتقال داده شده و به دروازه عمومی شهر به خط** مستقیم متوصل بود .

طرز ساختمان شهر :

اگر چه یونانی ها در اعمار شهر از قواعد ساختمانی معلومات کافی داشته برای اعمار شهر آی خانم در عدم مواد

۱۱ شکل:دآی خانم‌دلرغونی ښار دسر کاری مرکز دلو ی کور په جنوبی خو ا
کښی یو ډول نور میندل‌شوی بر غولی

شکل ۱۱ : یك نوع دیگراز سرستون های شهرباستانی‌آی خانم که از جناح جنوبی
حویلی بز ر گ مـر کـز رسمی کشف شده است .

تعمیراتی که در شهر ها ی یونان استفاده بعمل میآمد از خشت خام زیاد تر استفا ده‌شده است و به این اساس عموم ساختمان های‌شهر خامه‌کاری بوده ودر طرز وشیو ه کار مهار ت بخرج داده انـد چه استعمال چوب و غیره به شکل واقعی دراین جا مناسب‌میباشد چون سنگ‌در نزدیکی شهر دریافت نمیشد و آنرا ازدور به شهر انتقال میدا د ند لازم بود سنگ را تنها در پایه‌ها وستون ها وتزئینات آن و بعضی نوش ولخك‌های دروازه‌بکار ببرد .برای استفـاده از سنگ معماران یونانی نها یت‌ظرافت بخرج داده‌اند .چو ن جنسیت سنگ دست داشتـه‌از نوع آهك نرم بود لـذا از طریقه قدیم‌یونانی‌توسط خرادی‌ستون ها وزیر ستونی هاآماده وتراش میکردند و چون تعدادسنگ تراشان کافی نبود که به احتیا جات اعمار شهـــــرسیدگی بتوانند لذاازاین نوع سنگ ترا شی که در حقیقت‌نوعی‌ازصرفه‌جوئی وقت‌میباشد استفاده بعمل آمده است ا زطرف دیگر با در نظر داشت وضع اقتصادی ،معماران شهراز فرش های سنگ خشتی که در یونان بسیار مروج بـو دصرف نظر نموده صحن هـای حویلی و اطاق ها را به شیوه‌ساختمان محلی از گل تـهیه میکردند واحتمال میر ود کـه‌اطاقها تو سط قالین و نمد ها مزین و فرش میگردید چـــه‌کشفیات چنین فرش ها درقبر های سیت ها قوم بادیه نشین‌از آسیای مرکزی بطرف بحیره سیاه سر ازیر شدند درپازیریك سائبر یا در آنوقت تا ئید قول مینماید .

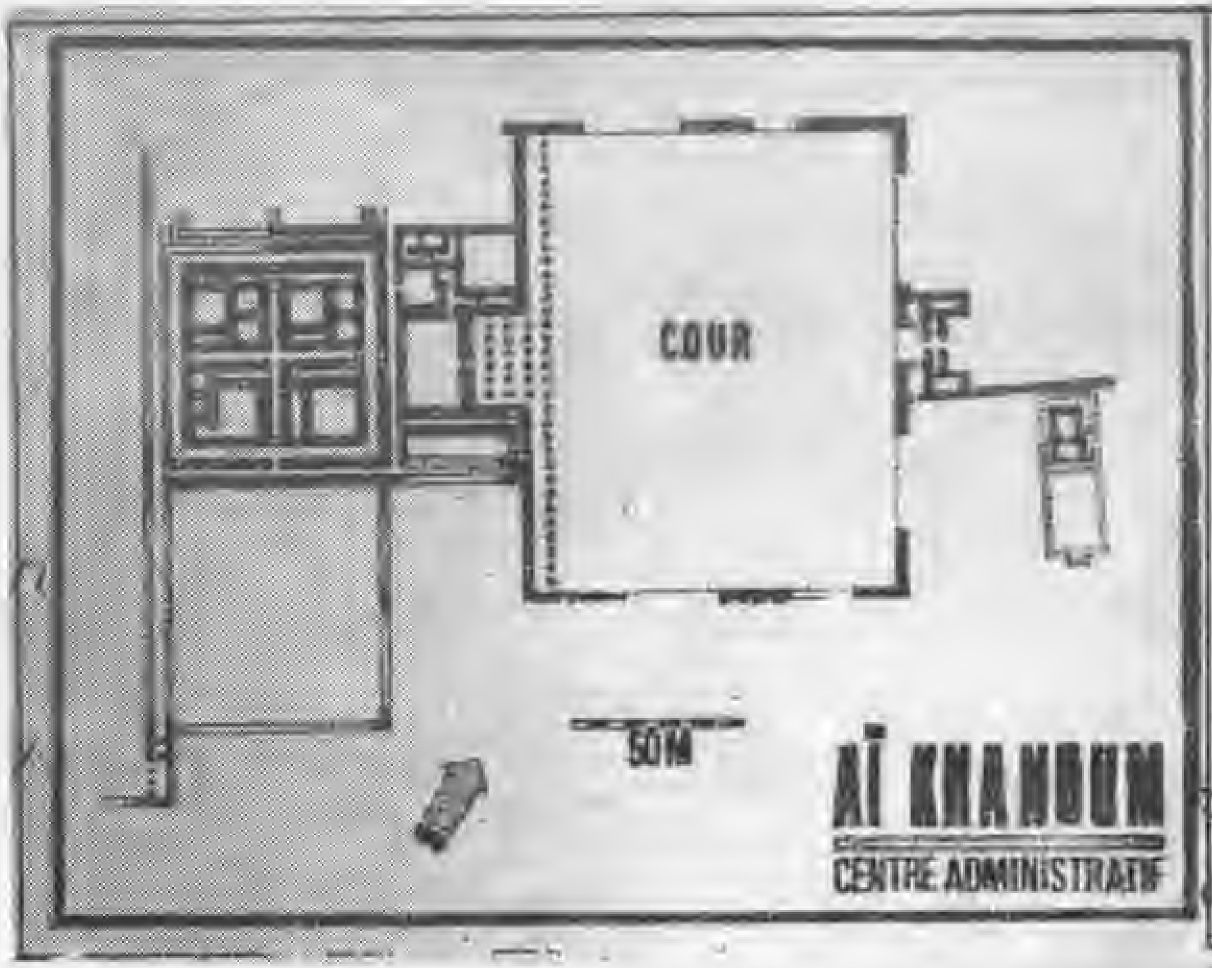
برای پوشش اطاق هـا ازطریقه محلی یعنی بام هـای هموار استفاده مینمود ند اگرچه چال خشتی وانتی فیکس (نوع از تزئین کنار بام هـای‌یونان)استـفاده میشد آ نهـم تنها برای تزئین رویکار وکناربا م ها بود .

تز ئینات مهندسی وساختمانی شهر :

ابتکار معماران یونان وباختر بوجه حسن در سیستم ترسیم اطاق و پلان گذاری نقشه به ملاحظه میرسد تمام عماراتیکه تاحال حفر یات شده از نقطه نظر ساختمان و پلانگذاری به‌هیچ یك از عمارت یونانی یا آسیائی مقایسه شده نمیتوانند .

در تز ئینات مهندسی قواعد یونانی بعضا بصورت صحیح مراعات شده است و بعضی اوقات به شیوه آزاد تر تهیه گردیده است . ستون ها که‌در آسیای مرکزی عموما از چوب بود وتنها زیر ستونی‌ها از سنگ ترتیب میشد در آی خانم تمام ستون ها ازسنگ واز نوع ستون های کورنتن میباشد (کور نتن یك‌نوع از ستون ها میباشد که سرستونی آن به شکل بستهٔ از برگ های بزرگ آماده گردیده و منشا آنرا درکورنت‌منطقه از یونان تثبیت نموده اند .)

سر ستونی های‌قصر کارته‌رسمی شهر آی خانم که به طرز سر ستونی های خالص‌یونانی آماده گردیده به سر ستونی ها او لمپیون اتن وبولو ترین میله (شهر یونانی آسیای صغیر بندرغربی ترکیه‌قدیم به نزدیکی دلتا میناندر) که بین سالهای ۱۷۵ق م و۱٦٤ ق م تحت سلطنت انتیو کوس چهارم اپیفین آبادگردیده ودر آن‌دقت وپیچیدگی بکار رفته است مشابه میباشد بعضا سر ستونی ها مخلوط شیوه آرت یونانی وآسیا میباشد که برگ های اکنت بصورت تقریبا نادرست‌روی شاخه ها بلند چرخی را پوشانیده که این نوع سرستونی ها را در آرت فینیس «فنیقی» مشاهده میتوانیم‌منشا این نوع‌سر ستونی های کورنتی یونان و آسیائی باید در سوریه تحت سلطنت

۱۲ شکل: دآی دلرغونی ښار د رسمی مرکز دجوړښت پلا ن چه دکیندنو
په وسیله څرګند شوی دی!

شکل ۱۲ : پلا ن ساختمان‌های مرکز رسمی شهرباستانی آی‌خانم که توسط حفریات
نمایان گردیده .

سلو س ها مطا لعــه نـــمو دچه بعضی سر ستو نی هـــا پالمیر(شهر قدیم سو ریه که‌فعلا بنام تاد مور یعنی شهـــر خرما یاد میشود) نمایندگی ازچنین آموزش هنر ی میــکند آنچه مربوط به سر ستو نــی‌های ایو نیك (نوع دیگری‌ازسو ستونی یو نانی که منشاء آنرادرغرب ترکیه یا ایونی قد یم تثبیت نموده‌اند) یگانه نمو نه‌ای که‌ازآی خانم‌بدست آمده‌یك‌سر ستو نی چوبی‌میباشدکه توسطحر یق‌به ذغال‌مبدل‌شده که‌بدقت در حفریات سالم نجات دا ده‌شده است زیر ستو نی ها هم به نوع زیر ستو نی های کور نتی میباشد که به طرز ز یـــر ستو نی های اتیکو آ سیا یی‌مـــعـــــر و ف ا ســـــــت اتیك نوعی از زیر ستون های‌یو نانی که منشاء آنرا منــطقه اتن تثبیت نموده وتمام هنـــرقدیم یونان که مربوط مکتب‌اتن میبا شد نیز ا تیـــك گفتـــه‌میشود یعنی دارای‌یك پرو فیل مشتمل دوپخ‌نیم‌مدور برجسته‌درحصه فوقانی وتحتانی یك‌فرو رفتگی نیم مدور که روی یـــك‌زیر دل قرار میگرفت تهــــیه گردیده است بعضی زیرستو نی‌های اسیایی که مشتمل یــــك پخ نیم مدور برجسته بالا ی‌یك دل ویا دل های مرتبــه آماده گردیده رابطه به آ ر ت‌یونانی ندارد این نوع ز یـــر ستو نی ها به شیوه واسلو ب‌تراش شده ساخته شده کـــه در آی خانم رول عـــمده را درساختمان آن بازی نمیکنند .

مرکز رسمی شهر :

تقریبا تمام قسمت‌وسطی‌شهرتحتانی که سه‌صد متر در سه صد متر را احتوا میکندمربوط‌ساختمان های رسمی شهـــر میباشد . برای رسیدن به این‌قسمت رسمی شهر بـــعـــد از عبور از دروازه شمالی داخـــل‌یك حویلی بزرگ که طول ان ۱۳۰ مترو عرض‌ان ۱۰۸ مترمیباشد ودر چهار طرف ا ن برنده هاروی یکصدو شانزده‌ستون باسر ستونی هـــا ی

کو رنتی آباد گردیده بود داخل باید شد ارتفاع ستون های جناح جنوبی حویلی یعنی مقابل دروازه که در سمت شمالی موقعیت دارد به ۹ مترمیر سید عقب این برنده بلند در قسمت وسطی اطاق هایی که دا رای ۱۸ ستون کورنتی میبا شد که به سه ردیف شش ستو نی تقسیم گردیده جا داشت این اطاق یا بعبارت دیگر کف شکن به نوبه خود توسط یك دروازه که لخك آن از سنگ وچو کات آن از چوب وعاج کار شده بود به یك اطاق بزرگ یا تا لا رکه به طول (۵۰ر۲٦ متر وعر ض ۱۷ متر) میباشد دار تباطمیگر فت دیوار های این تالار بر نگهای مختلف تقسیم بندی شده بود که تو سط ستو ن ها ی چسپیده بدیوار از هم جدا میشد در حصه فو قانی دیوارها یك تزیین مسلسل دوریك مربوط ساختمانی معا بد و طرز ساختمان آن میباشد که درحدود قرون (۷ر٤ ق م) دریو نان مروج بود از گل به نظر میخورد (نمونه های این تزئین تو سط حفر یات بدست آ مده است) این اطاق یا تالار درحیات سیاسی واداری شهر رول مهم رابازی کرده وشاید در اینجا مجلس عالی مشاورین بر پا میشد بطرف شرق وغرب این تالار چند ملحقات باز میشد .که حفریات ان هنوز تکمیل نگردیده بطرف جنوب آن ساختمان های دیگر به نظر میرسد که مربوط دوره آخر شهر محسوب میشود که حصه قصر، تالا ر بزرگ وکف شکن ستون دا رکه ازان یاد اور شدیم درحدود (۱۵۰ ق م) آباد گردیده بود این تجدید در ساختمان روی یك پروگرام وسیع شاید تحت سلطنت ایو کراتید که یکی از آخرین شاهان یونان و باختربود توسعه یافته که باختر زمین در عهد او به اوج ثروت وقدرت خود رسیده بود این ساختمان که بطرف جنو ب تالار بزرگ اخذ مو قعیت نموده توسط بادیه نشینان بعدی که شهر را تصرف نمودند دیوار

۱۳ شکل: دای‌خانم دلرغونی ښار دمعبد یوه منظره ترکیندنو وروسته !
شکل ۱۳ : نمایی از معبدشهر باستانی آی خانم بعدازحفریات

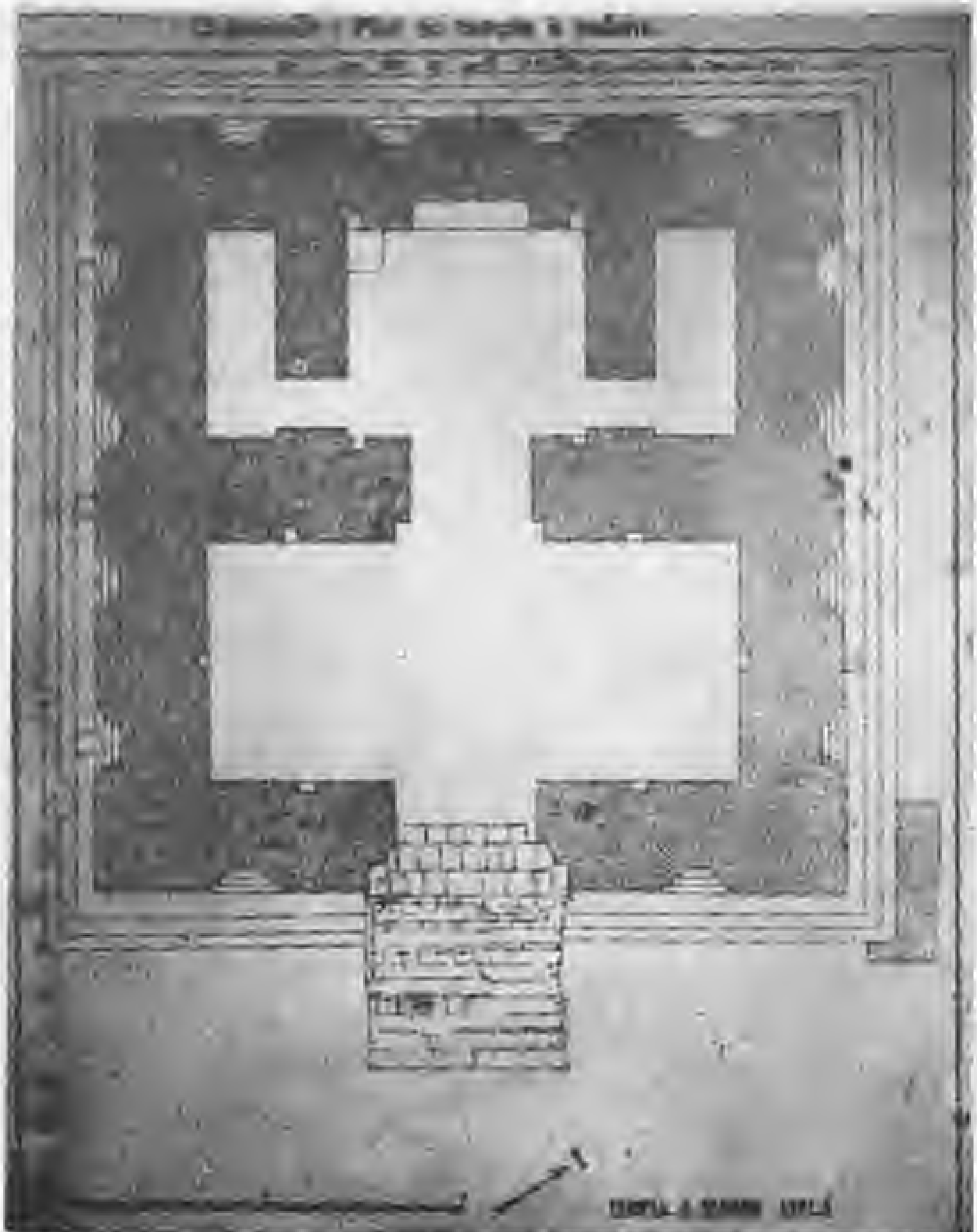
های ان الی تهداب ویران‌شده‌زیرا ایشان در جستجوی‌خشت های پخته حصه تحتانی دیواربودند .
این قسمت قصر یاکارته رسمی‌به‌شکل یك مربع کاملا ثا بت که هر ضلع آن (۵۲ر۵۰ متر)میباشد ترسیم شده یك‌دهلیز در موازی دیوار ها اطرا ف‌این ساختمان را احاطه نموده است .

مربع پنجاه‌ودونیم متری بنأبر تقاطع دودهلیز داخلی به شکل صلیب به چهار مربع‌دیگرتقسیم بندی شده است این چهار مربع دوبه دوباهم‌شباهت‌داشته که هردو قسمت شرقی هر کدام دارای‌یك اطاق‌بزرگ‌دعوت که دیوار های آن با ستون های سنگی چسپیده به‌دیوار و سر ستونی های آن که‌روی آن علایم رنگ آمیز ی‌دیده میشود و کف شکن های طویل بود قسمت غربی نیز باهم شباهت داشته و به اطاق های عمومی و دو اطاق فرعی‌که در بین اطاق های عمومی بخاری های دیواری بدون دودرو آباد گردیده بود تقسیم بندی شده بود .موجود یت‌این دو اپار تمان مشابه با هم با محتویات آن در مرکزرسمی شهر به علت آن آباد گردیده که امور رسمی واداری شهر بدست دو حکمران که قدرت مساوی داشتند بود.بطرف شرقی وغربی این سا ختمان حکمران های شهردو حویلی بزرگ جا داشت هیچ مثالی در سا ختمان ها ی‌یونان موجود نمیباشد که با نقشهٔ قسمت رسمی شهر آی‌خانم مقایسه شود اگر میرا ث هنریونانی درتزئینات‌تالارکف‌شکن ستون دار به طرز تالار های رودی «رود جزیره ا زیونان میباشد» بابرنده بلندتر از دیگر اطراف بر نده های‌حویلی دیده میشود در این جا در دل ساختمان های جدیدبطرز واسلوب جدید جا دا ده شده است . تنظیم بلاك‌های‌ساختمانی‌با حویلی‌های بزرگ

مراعات از زوایای قائمه بازهم انسان را بفکر ساختمان ها ی قدیم بین النهرین وقصـــو رهخا منشی می اندازد.

خانه های شخصی :

پـــلان خانه های شخصـــی ای خانم مشتمل از یك حویلی و تجمع اطاق های نشیمن به طرف جنوب بنابر او ضـــاع جـــوی منـــطقه میبـــا شد. زیراشمال و باران بطور عموم از جنوب غر ب میوز د . اطـــا ق های عمومی که توسط یك کفشکن دوستون دار به دوطرف مدخل به حو یلی ارتباط میگر فت . دراطراف اطاق مـــذ کور یك دهلیز که در چهـــار طرف آن امتداد داشت. آنرا از دیگـــرسا ختمان ها مجزی میسا خت در عقب منزل در امتداد اطاق عمومی حمام جا دا شت کـــه صحن آن توسط نوعی ازموزائیك از سنگ های دریائی خـــورد پخته کاری گردیده بود دیوارهای حمام توسط سندله سرخ رنگ پلاستر شده وآب از بیرون داخل حما م میشد که بعد از استعمال تو سط آبرو دو باره خارج میگردید . دو خانۀ که ما در حفریات آن اقدام نموده ایم از نوع خانه های بزرگ بوده که یکی آن بطول (۶۰ وعر ضـــ۳۰ متر) که در کار تـــــــۀ رمایش در جنوب شهر بـــــه نزدیکی دریای کوکچه موقعیت دارد دیگر آن بطول (۱۰۸ متروعرض ۷۲ متر) بیرون ازشهر جا داشتـــه کـــه در ا طـــرا ف ساختمان اطا ق ها وحویلـــی آن یك دهلیز بطور محوطه به نظر میرسد ، این پـــلان فوق‌ـ العاده و مناسب با نظر داشت تجمع ساختمان های داخـــلی آن به کلی از پـــلان خانه های مروجۀ یونان آنزمان فـــر ق فاحش داشته زیرا خانه های یونان مانند پیاده خانه ها در اطراف یك حویلی مرکزی بنامی یافت خانه ها ی شخصـــی ای خانم در نوع خود ابتکا رمعماران آنزمان بوده که بـــا قصر داریوش در پرسیپو لیس «تخـــت جمشید» مقایسه شده

١٤ شكل:داى‌خانم پلرغونى‌ماز ، معبد پیلا ن د هفته‌ساختمان پەخلۆرمە مرحلەگى
شکل ١٤ : پلان معبد شهر باستانی آی خا نم ، د مرحله‌چهارم ساختمان آن.

میتواند اطاق های مستخد مین **طوری اعمار گردیده که بداخل** حویلی یا باغ صاحب خانــه‌هارابطه مستقیم نداشته در ین صورت فکرشودکه‌درین‌خانه‌هااریستو کرات ها به زند گـــی مستعمرات خودادامه‌میدادند .

معبد کنگره یی وعبا دتگاه‌آن:

مثال مهندس مذهبی و قت رادر ساختمان يك معبد بزر گــك که درجوار شرقی‌سرك عمومی‌شهر موقعیت دارد مطا لعـــه میتوان کرد معبد در بین يك‌حویلی که در اطراف آن برنده ها و بعضی ملحقات د یگـــرموازی سرك عمومی اخـــذ موقعیت کرده به شکل یـــك‌آبده مربع ۱۹ × ۱۹ متر با لای يك صفه بلندسه مر تبه ئـــی‌اعمار گردیده است روی دیوار های خارجی معبد فرور فتگـــی‌مرتبه دار به نظر میرسد کـــه از همین سبب اسم این معبدرامعبد کنگره گذاشته ایـــم در داخل معبد اولا يك‌کفشکـــن‌طویل که تمام ارض معبد رادر بر میگیرد بعدا اطاق عبادت ودر دو طرف آن دو اطـــاق مقدسه یاندرگاه کـــم عر ض‌به‌نظر میرسد .

بام معبد هموار و بـــقایای‌شبکه های چچهٔآن که ازخشت پخته بودور زمین های اطراف‌توسط حفریات جا بجا بدست آمد. تمام ساختمان و جزئیات‌این معبد بطرز معا بد آسیائی ساخته شده است اگر چه‌شبکهٔ‌بام وفرو رفتگی مرتبه ئـــی دیوار های خا رجی آن به ساختمان های هخا منشی مقایسه میشود باز هم این معبد مشابه‌معابد دورهٔ پارت دردورا ایرو پوس ماننـــد معابـــد ار تمس‌اتر گاتیس‌واودو نیس‌میباشد.

الههٔ یونان و آسیائی :

چنین يك آبده مذ هبـــی(یعنی معبد کنگره ئی) کـــه نمایندگی از طرز سا ختمـــان‌دینی محلی مینماید ریشه آنرا مربوط مناطق فـــلات آسیا می‌دانیم که در این جا بطـــرف غرب سرایت نموده است الهه‌یا خدای‌که بداخل پرستش می

شد شاید یك‌الهه شرقی **بوده‌که** یونانی **ها** نیز **به** آن عقیده داشتند ، برای‌معرفی‌و شناسائی‌آن نسبت **عدم** وجود کتیبه چند پارچه که‌از **مجسمه** الهه‌بدست‌**آمده** است **اکتفا** مینما ئیم.

مجسمه مذکورخیلی بزرگ‌**بوده بالای یك صفحه بد یوار** مقابل مدخل در اطاق عباد **تجا میگرفت** چیزیکه ازآن باقی است عبارت ازچند پارچه‌**مرمرانگشتان دست وپا وحصه یی** از پای چپ آن **میباشد** ملاحظه‌**پای چپ به** ما نشان **میدهد**که روی بند چپلی **که** حصهٔ **ازعقب‌پای** را پوشانیده تزئین صاعقه بال دار **به** نظر **میرسد که این‌تزئین به اغلب** گمان مربــوط زئوس **خدای** آسمان یونانی **ماو یا اهورا مزدا خدای** آسمان **محلی** و شاید هر دو **یکجا** دریك جسم **مانند** زئوس ـ **او را** مازوس عبادت میشد چنا نچه‌درنیمرود داش (منطقــه د ر شمال سوریه) در کوه هــــای‌**فراد** علیا این نو ع‌الــــهه دو گــانــه بادیگــر خــدا یــا **ن‌یونانی** وایرانی بالای مقبــره انتیو کوس کوماژن شاه انجا **که گرویده آرت یونانی شد ه** بود بدون اینکه یونان بالا **ی**دیانت **محلی** و پیروی‌از اجداد آنجا تاثیر بیندازد نـــما یش‌داده شده است .

الهه یا خدای یو نانی :

خدایانی که بطور ر سمی‌بالای سکه‌ها بضرب میر سید یو نا نی بو د ند ما نـنــــــدارتمیس ـ زئو س‌ـ اپولــون‌ـ هــرا کلس یـــك گنجینـــهشصت وسه سکه تترا در هم نقره‌ئی دردوره آخری حفریات‌**گردیده** که هیکل شاهان رااز کشف حفریات سا ل ۱۳۵۲اسکندر الی ایــوکر اتیــد ـ وهلیو کلس که‌در باخترحکمروائی میکردندبه‌ما نشان‌میدهد.

آنچه مربوط به‌هر اکلـــس(قـهر مان اساطیری یونان که آنرا به لاتین هیرکول‌مینامند)**که‌آسیا آنرا در جملهٔ خدا یان** یونانی به سهولت قبول کرده**بود در آی خانم یك مجسمه ـ**

۱۵ شکل : د آی‌خانم‌د لرغونی ښار دمعبد دالهه دکینې پښې یوه‌برخه
چه‌مرمرو ډبرې څخه جوړه شویده!
شکل۱۵: حصه ازپای‌چپ‌الهه‌معبد شهر باستانی آی خانم‌از سنگ مرمر.

۱٦شکل: دای‌خانم دلرغونی‌ښار په جمنازیوم کښې دیوه زاړه سړي د سر مونـدل شـو ی مجسمه:

شکـل ١٦ : سر مجسمه پیر مرد مکشو فه جمناز یوم‌شهر باستانی آی خانم .

برونزی (از برنج) آن طـوری‌تمثیل گردیده است که مشابه هراکلس که روی سکه هـای‌اندوره بضرب‌میر سید میباشد یعنی مانند قهرمانیکه بعد **ازاجرای وظیفه تا ج ظفر را بر** سر خود میگذارد . از جمـله‌خدایان دیگر که یونانی ها با خود آورده بودند باید از ازس‌که استعمال در نام ایزود دورا یعنی «اعطا به ایزس یا هد یه‌ازس » گردیده وسیبل کـه **نذریه آن در آی خانم کشـف**گردیده که در باره آن بعــدا تشریحات خواهیم داد تذ کارداد .

سکه های هندو یونانی والهه‌یو نانی :

اسناد مذهبی قا بل اهمیـت‌از آی خانم کشف گـردید ه ورابطه‌به ادیان یونان وباختری ندارد درکم (نـوعـی سکـه یادر هم) نـقره ئـی کـه برای اولین بار بدست آمده دیده میشود .این اسناد هندهلینیزی توسط(اگاتو کل)که‌در پنجاب در حدود(۱۷۰ق‌م) پـادشاهی میکرد بضرب رسید ه است. بغیر از اسم شاه ،باز-یلیوس اگاتوکلیوس‌یعنی(سکه پادشاه اگاتو کل)که به‌یونانی‌به یکطرف سکه نو شته است بطرف دیگر ترجمه‌آن‌بزبان پراکرایت و یا رسم الخط بر همی محلی دیده میشود .

همچنان شکل چهار ضلعـی‌سکه و تمثیل خدایان به شیوه هنر قدیم هندی بوده ثا بـت‌میسازد که این سکه هـا در هند تهیه شده باشد .تمثیـل‌خدایان هندی به دو طـر ف سکه میباشد .یکی آن ایستاده‌و یك لنگ به‌تن دارد که‌لنگ مذ کو ر از کمــــر ا لــی‌زانو ها را پوشا نیده اسـت. حد آخری لنگ بعد از اینکـه‌شانه و بازوی راست را مـــی پوشاند دو باره عمودا پائیـن‌می افتد کلاه آن دارای یك‌جغه بسیار بزرگ میباشد .بدست‌چپ یك چرخ را به قسم یـك سپر بدست راست آن یــك**صدف (نوعی از گوش ماهی)**

دیده میشود این شخص خدای هندی واسو دیوا -کریشنا یا هراکلس هندی میباشد که میگا ستن سفیر سلو کوس اول بدر بار چندرا گوپتا (موسس وبانی سلطنت موریائی هند) سفر نموده بود از عبادتیکه مردم آن منطقه یعنی دره گنگا نزدیك متهو را فعلا نیز در آنجا طریقه کریشنا ئیزم مروج است به این خدا میکردند تذکار داده است. شخص یا خدای دیگریکه در این نوع سکه ها دیده میشود عبار ت سا نکار اشنا برادر واسو -دیوا کریشنا است که آنرا قلبه گر (دهقان) مینامند که به یك دست دسته هاون و به دیگر دست قلبه دارد این سکه ها خصوصا برای متخصصین ارت و تاریخ هند حائز اهمیت میباشد ، زیرا تمثیل الهه های هندو بوده وسند قابل ملاحظه طریقه ویشنو ئزم محسو ب میشود .

قبل از آنکه واسو دیوا وسامکار شانا ضم ویشنو و ملحق به طریقه آن شود روی این سکه ها هنوز بطور مستقل وجدا گانه نمایش داده شده اند از طرف دیگر برای مورخینیکه سر وکار به هلینیزم دا رند سوالی پیدا میشود که چطو ر اگا تو کل شاه یو نانی آسیای مرکزی بطور رسمی تمثیل خدایان خارجی را بروی سکه های خود ضرب زده است . جواب این سوال را شاید تنها مطالعه علل سیاسی آنو قت داده نتواند .

آرامگاه ومقبره ها:

در باره وضع و چگو نگی این چنین ساختمان حفریا ت دومقبره روشنی بخصو صی انداخته است یکی ازاین مقبره ها موسس شهر کینی آس میباشندکه در داخل شهر تحتانی آباد گردیده است. این سا ختمان ساده دوبار به شکل یك (تی) یعنی کفشکن که دارای دوستون میباشد نسبت به اصل

آرامگاه عریض و مقابل آنجادارد وبالای یك صفهٔ سه مرتبه ئی بنا یافته .این پلان‌ساده که مربوط دوره اخیر یونانی میباشد و مشابه آنراجوار معبد کنگره ئی شهر کشف نمودیم مقایسه با یك‌نوع مقبره های مقدونی که بعدا زیر خاك پنهان میکردندشده میتواندمانند مقبره‌لفکادیا ولا نگادا معهٔ کفشکن‌و روی کار یکه از اصل تپهٔ خاکی که بقایای جسم‌زیر آن مدفون میباشد بلند تر ساخته شده چندین معبد ومقبره اسیای نزدیك هلینیزی (مانند ارسلان تاش معبدگادی‌هادر قبرستان دورا اوروپوس ومقبره جیر ازا) نمونهٔ از این‌نوع ساختمان ها میباشد که توسط سلوسی ها انتشار یافته بود. تابوت سنگی بدون تزئین که در بین آن جسدکینی اس جا میگرفت و درزیر خاك مقبره مدفون بود قبل ازحفریات مورد دستبرد قرار گرفته وتنها اشیائیکه از آن‌به‌دست آمد ظروف سنگی از الاباستر به‌نوع ظروف یونانی‌میباشد مقبره دیگر یکه بیرون از دیوار های شهر ای خانم‌حفریات گردیده است به شکل یك مستطیل به طول ۹ متر وعرض ٦متر میباشد که‌مناصفه ارتفاع‌آن‌زیر خاك‌پنهان‌میباشددیوار های این مقبره بدون دریچه و بام آن هموار بود که‌بخود شکل یك محفظهٔ جنگی را میگرفت . ساختمان داخلی‌آن‌مشتمل از یك دهلیز وسطی که به چهار سردا به گنبد دارکه درمقابل هم‌جا گرفته است وصل میشد .

بدین ملحوظ چون ساختمان‌های قدیم تر مشابه آن در دیگر مناطق موجود نمیباشدفکر میشود این نوع مقبره ها ابتکار مهندس محلی باشد .در بین اطاق ها یا سردا به متوفی در بین تابوت ها ئیکه‌از خشت پخته تهیه گردیده بود گذاشته میشد . هدیه‌هائیکه درآخرین دوره استعمال

این سردابه ها بدست آمــده‌بسیار غنی نمیباشد یگا نــه اثریکه از آن‌یاد آورشد کشف **یك ظرو ف سنگی از شیست (نوعی از پرچال)آبی بانقو ش**آن از سنگ های رنگه مــی باشد که این نوع ظروف که‌از داخل به چند بخش تقسیم **بندی شده مشابه‌جعبهٔتبر کات**گریکو بودیك گندها رای‌غربی که در بین آن تبرکات گذاشته‌میشد میباشد .در یکــی از سردا به ها چند خم تیکری‌که‌در بین‌آن استخوان های فامیل اول که در این مقبره مدفو ن‌بود وبه عوض آنها دیگرفامیل جاگرفته بود کشف گردید .اسم و نام فامیل برنــگ روی خم ها نوشته شده بود کــه**تشریح آن ازاین قرار است :**

لیزا نیاس‌و ایزودورا پدرومادر باپسرودختر وکوسماس.

ساختن وتراش مجسمه ها:

در ارت وهنر تمثیلی آثارای‌خانم کمتر تحت تاثیر ممیزات و خصوصیات محلی رفته‌است‌مجسمه های سنگی ایکــه از تاراج و تخریب مهاجمین به‌امان مانده فقط چند نمونه آن بدست آمده است .از آنجمله‌باید از یك پایه هر ماثیك که به اسلوب وشیوه‌مطلق یونانی‌تهیه گردیده یاد آور شد (هر مائیك مربوط هر مزیــکی ازخدایان یونان میباشد که روی پایه‌هائیکه به‌اوهدیه داده‌میشداسم وی همیش نوشته میشد) در حصهٔ فوقانی پایه هیکـــل‌پیرمرد طوری نمایش‌داده شده که‌بالا پوش جسم آنرا کا مــلاپوشانیده و نواری بر سر آن دیده میشود خطوط چهره آن‌با همه قدرت پورترت هـــای یونانی تمثیل گردیده و مژگان‌نیمه بازنگاه چشمان آنراخیره ومعطوف نشان میدهد .حلــقه‌های نسبتا هموارریش بازلف های مجعد وانحــنای موها ی‌شقیقه مغایر و متضاد اســت افتادگی گوشت روی واندك‌برجستگی رخسار از ریا لیــزم وقوه تمثیلی‌متناسب نمایندگی‌میکند .

۱۷ شکل: دآی خا نم په لرغونی ښار کښی د هراکلس ازبرونز مجسمه!

شکل۱۷: مجسمهٔ هرا گلس‌از برو نز مکشو فه شهر با ستانی آی خا نم

۱۸ شکل: دآی خانم‌د لرغونی ښار دیونانو باختری باچــا آگاه‌توکلس‌دهندو گر یك سکه

شکل ۱۸ :سکهٔهند وگر یك شــاه یو نــانو بـا ختری آگا تـو گلـس مکشـو فـه شهر باستا نی آی خا نــم

۱۹شکل: ډبوه‌ځوان بربنډه ډ بربنـــــه‌خیره‌چه د آی خانم د لرغونی ښاراه‌معبدڅخه‌لاس‌ته راغلی‌ده؛

شکل ۱۹ : مجسمه سنگی جوان برهنه مکشوفة معبدشهرباستانی آی خانم

یك مجسمه دیگرمرد برهنه‌را که بر سر تاجی از برگ دارد بامراعات از قواعد ا نـاتومیك دقیق تراش شده است خطوط نا مکمل چهره آن ثابت‌میسازد که این مجسمه درخود محل یعنی کار هنر مندان آی‌خانم میباشد .مجسمهٔ یك زن ایستاده که بالای یك پایه‌تکیه‌نموده دوراز نواقص و خشکی شیوه نمیباشد ـ یك نقش بر جسته (عمو ما آنرا ریلیف می نا میـد و مانند مجسمه مجزی‌و علیحده تراش نمیشود بلکه اشکال روی هرمواد یکه تهیه‌میگردد بر جسته نمایش داده میشود) جوانی را با موی های‌بلند و آزاد که لباس ایفب (عسکر های جوان یونانی که‌سن شان از هجده الی بیست سال تجاوز نمیکرد) که بعدازپوشانیدن بازوی چپ و عقب جسم افتاده معلوم میشو د(این‌نوع شال یا بالا پوش عساکر یونانی را کلامید یاد میکنندکه‌حدود آخری آن مقابل زینـه توسط یك پن وصل میشد ومااین‌نوع لباس‌رابالاآن میگوئیم) دوری مراکز هنری مدیتر انـه‌باعـث آن شد که هیکـل تراشان ای خانم‌همان کلاسیزم‌را که در اول با خـود آورده بودند تا اخیرحفظ واز تحولات‌جدید آنوقت هلنیستیك بهره نگیرند ازمجسمه معبدکنگره‌ئی‌شهرکه به‌آن عبادت میشدکه جز پارچه‌های‌نامکمل‌مگر فو ق‌العاده چیزی دیگر بد سـت نیامده است پیروی از تخنیك‌مخصو ص یونان جسم از یك مواد اقتصادی تر مانند چو ب‌گل ویا ستوك تهیه میشدسهم گرفتن یونانی های باختر درصنعت هیکل سازی باعـث آن شد که روش‌و طرز ساختن‌الی قرون اول میلاد ی دراسیا مجسمه های گلی یا ستو کی‌مرکزی و گند هارا بصـورت خیره کننده انتشار نماید .درای‌خانم تنها چند پارچه از این نوع مجسمه ها بدست آمده‌که‌یکی آن به حد کمال تمثـیل چهره یك‌خانم‌را ودیگری‌چهره‌زننده یك مرد را میکند علاوتا

هزار ها پارچه های نامشخص‌مکشوفه واضح میسازد که‌این روش یعنی ستـــوك ساز ی‌سکندریه و مجسمه های گلی سلا طین قبرس در باختر تقویه‌یافته‌و بعد تر این صنعت رابا تمام خصائص آن بدیگر نسل‌ها گذاشتنند .

قالبگیری از گچ :

یکی از وسائلیکه توسط آن‌تاثیرات یونان‌غربی‌به سهولت **انتشار می‌یابد قا لبگیری از**اشکال بر جسته ظروف فلزی که بطور نمونه به دستگاه های‌تولیدی و اماتور ارت بفروش میرسید ، بوده‌در حدود نهائی‌**راه تجارتی از اسکند ر یـــه** مصرالی خزانه‌بگرام دراسیای‌مرکزی که آثار مکشوفـۀ آن **مربوط قرن دوم بعداز میـلاد**میباشد آثار قالب گیری شده از گچ انتقال داده میشد .چندنمونه از قالب‌هاو قالب گیری شده از ای خانم بدست آمده‌و به اثبات میر ساند کـــه صادرات این نوع آثاربمناطق‌دور افتاده‌که تحت‌تاثیرهلنیزم بودند قبلا بدوره هلنستیـك‌شروع شده بود .

مثال ازآثار مکشوفه ای‌خانم‌که سالم مانده است یك قالب گلی که از نقش برجسته کدام‌جام فلزی برداشته شده است که حصۀ علیای بدن وچهره‌یك‌زن یا شاید الهه را نشان می دهد .خطوط جدی چهره وطرزشیـــوه متین کـــار بـــه قدرت و ظرافت کننده کار می‌افزاید . اثر قالب گیری شده دیگر هیکل اسپ را در حالت‌دوش نشان میدهدکه‌یك‌پوست پلنگ به عوض قالینچه زیـن‌وبند های چرمی مزین شـــده دارد . **بالای اثری دیگر قالب**گیری شده تمثیل اتنه (الهه شهراتن) باندام کشیده ویك‌**پوز ه آن جسیـم (خـــدا ی** یونانی) که مربوط تسلســـل‌دوازده خدایان که بالای ریتون **(نوعی از انواع ظرف کـه به‌شکل شاخ وحـد آخـر ی آن** عموما به تمثیل‌یك حیوان ختم‌میگردد)های عاجی‌نیزا (نیزایا

۲۰ شکل : دآی خا نم په‌لر غوتی‌بنار کی له ختین‌قالب‌خخه دیوی بنځی جوړه شوی خیره چه کشف شوی ،

شکل ۲۰: نمونه قالب‌گیری‌شده‌چهرهٔ خانمی از قا لب گلی مکشوفه شهر باستانی‌آی‌خانم

۲۱ شکل : یوقـالب شوی گچی اثر چه ر عقه‌یه‌مخ پوزایدون او آتنا لیدل کیږی!
شکل ۲۱ : اثر قـالب شده گچی که روی آ ن پوزایدونو آتنا دیده می‌شود

نسیا شهرباستانی مربوطدوره‌هلنیستیك وپارت‌ها که توسط باستا نشناسان شوروی د رخاك اتحاد شوروی حفر یات گردیده است) که اصلاحاصل زحمات هنر مند از یونان و باختری میباشد .

آثار عاجی :

مقدار زیادپارچه‌های مزین‌وکار شده‌یی که‌از حفر یات‌آی‌خانم بدست‌آمده‌واضح‌میسازدکه مکتب هنری عاج یونان در **اینجا نیز فعالیت داشته‌ومواد**اولیهٔ خود را از هند که‌همسایه **آنوقت شان بود وافر بدست‌میاوردند ازجمله آثار مکشوفه** باید از بقایای یك تخت عاجی‌که سیستم بند زدن و خرادی آن به شیوه چوکی های یونان‌که نمونه آن از نیزا بدست آمده وکار از فراتیست های‌یونان و باختری میباشدتذکار دهیم .

مجسمه واشکال محلی :

بر عکس هلنیزم بی غش**واصل هیکل‌سازی آی خا نم** هنر محلی در تو لید اشکا ل**کو چك که بو ضاحت‌دیده میشود بعضاً ا لبه ها را بالباس ضخیم و جوا هرا ت گرا ن و یا ا ینکه**اجسام برهنه شانراباجز ئیات دقیق به اسلو ب شر قی‌طوری نمایش داده شده است که ممیزات خشك و پیچیده به‌اهمیت عنعنوی آن میفزا ید.

بشقاب سیبل نمونهٔ از آرت‌یونان وآسیائی :

به فاصله تقریبا مساوی‌بین‌دو قطب‌نهائی تاثیرات یونانی **یك آرت بکروبی سابقه به‌میان**آمد که از جمله یك مثال آن **بشقاب سیبل‌مکشوفهٔ ای خانم**میباشد بما اجازه میدهد که‌در باره آن بیشتر تبصره نما ئیم‌این اثر عبارت از یك صفحه و یا لوحه نقره‌ئی مدور میبا شدکه قطر آن از (۲۵) سانتی متر

متجاوز نبوده‌و بروی‌آن اشکال‌بصورت برجسته تمثیل شده است آثار طلا کاری در بعضی**حصص سطح‌آن‌به نظر میر سد** اصلا این قاب نذری بطــــورهدیه و تقدیمی به معبد شهر بروی چوب نصب میشد درجمله اشکا لیکه در روی قا ب دیده میشد الهــه یــو نـــان‌طبیعت بالای گادی که توســط شیران جلو میرو دایستاده واز کوهسار محل زندگی اش‌در سیبل فرشتهٔ بالدار ظفر که‌درحالت عبور است در پهلــو ی **دست قمچین طو یلی (نوعی‌ازقمچینی انتهای قدامی آن به** رشته چرمی از فلز باریـــك‌تهیه میشد که به اصطــلا ح عامیانه آنرا چو که چو ب می نامیم)دارد عراده شیــران را **روی صخره هائیکه گـــلا ن از**قطرات خون آتیس معشــو ق **سیبل رو بیده استمیراند دو**راهب با لباس طویل وافتا ده که کمر شان تو سط پــارچــه‌بسته ومحکم است، وکلا های بلند به سر دارند در این‌صحنه‌دیده میشود ،یکی از آنها عقب گادی بالای پنجه های پا خودرا طوری بلند نموده تا توسط چتری‌که بدست بهتر به سرالهه سایه نماید دیگران‌مقابل گادی بالای عباد تگاه مرتبه‌دار**درحالت سو ختاندن کندرروی** یك او جاق کوچك میباشد .در حصهٔفوقانی صحنه‌درآسمان آفتاب بشکل‌نیم‌تنه‌هلیوس(**الهه**که از آفتاب نمایندگی‌مینماید) که اطراف سر آنرا ساعتهـــامزین ساخته هلال مهتاب ویك ستاره میدر خشد ،این قاب به‌تمام مهارت نماینده گی از هنر **مخلوط نیم‌یونانی ونیم آسیائی**مینماید .

با مطا لعهٔ اشکال اگر تمثیل سیبل بالا گادی که‌توسط شیران جلو میرود و هلیوس از یونان‌منشاء گرفته همچنان لبــاس شرقی را هبین نیزبطرز لباس‌های مروجه خادمین این الهــه یونانی که آنرا گال مینا مندنشان داده شده است طـــرز نمایش چین های لباس سیبل‌و شیران که یك یك پای‌قدامی

را بلند نگهداشته اند بالاخره‌طرز تمثیل گال که بالای‌پنجه های پا خودرا بلند نموده‌استدر چوکات ارت یونانی داخل است ولی‌پاهای‌بر هنه راهبین علاقه احترام‌مو جودیت‌یك‌راهب باچتری که عقب گـــا د ی‌جا گر فته است بـه عنعنات شرقی نزدیك میباشد همچنان‌پهلوی هم گذاشتن اشکا ل بدون نظر داشت پرسپکتیف‌طرز نمایش چهره ها گاه ازین پروفیل وگاه ازمقابل ـحرکات‌ساده خصو صا موقعیت سیبل مانند یك بت مقایسه با صحنه‌هائیکه روی سکه های سیدان ضرب زده شده است به این‌اثر یك قوه عمیقانه شرقـــی ارائه مینماید .

این نظریات اجمالی در باره‌حفر یات آی خانم کافیست که بگوئیم ساختمان های معجزی‌را که‌یونانی های‌باختر دروقت خود موفقانه آبادان نمود نـدممالك اروپائی در اجرای آن‌در وقت وزمان مو فق نشدند،باوجودیکه ادبیات یو نان غنایـم آن که ما فوق کلتور محلی‌بودیونانی های آنزمان هر گز بـه فکر آن نبودند که اتن‌را جواردریای امو ویاپلای دیگر را(پلا جای تولد فلیپ و پسـر شی‌اسکندر در مقدو نیه) متصرف شوند بر عکس با شرایـــطجغرا فیائی ساز گار وافکـار خود را بطرف عنعنات وطریقه‌های ساختمان محلی معطو ف ساخته طرز جدیدی را خلـق‌نمودند که درآن هم شمه‌یی از غرب وشمه یی از شرق یکجاضم شده بطور بیسا بـقهٔ و علیحده جلوه‌میکرد به‌مجردیکه‌روی ضروریات به زند گـی وقت مطابقت نمیکردندازابتکار تمثیلی مروجه کلتور شان جا بجا و بدون تحول وچیزی راکه با خود به ارث آورده‌بودند بدون اینکه زیر تاثیر محـــل‌برود یکنواخت ادامه داشت .

هلنیزم که در تـــحولات وبحران های هنری‌مدیترا نه‌سر چشمه گرفت بالاخره در سرزمین باختر طوری از بین رفت که‌قر ن ها بعد هنر آسیا ی‌مرکزی وهند شمال غـر بـی از آن مستفید وبهره مندشد.

۲۲ شکـل : دسپینو زرو مطلا مدال‌یا بشقاب چه۲۵سانتی متره‌قطراو‌نږدی ٤ملی‌متره پنډوالی لری دآی خانم دلرغونی ښار له معبـد څخـه موندل شوی دی !

شکل ۲۲ :مدال‌یا بشقاب‌نقره ای‌مطلاباقطراوسط ۲۵سانتی‌و ضخامت تقریباً ٤ملی متـــر مکشوفه معبد شهر با ستانی آی خانم

موسسه انتشارات بیهقی
جوزای سال ۱۳٥٤

دو لتی مطبعه

دری : از صفحه (۳۳) الی‌صفحه (٦۰)

جمهوریت افغانستان

آی خانم- یکی از شهرهای باستانی ما

اطلاعات و کلتور

وزارت اطلاعات و کلتور

۳

موقعیت جغرافیائی شهر باستانی آی خانم